

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Christian Holfeld

Znárodnění a konfiskace

v letech 1945–1948

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Katedra právních dějin

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 17. prosince 2017

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou prací vypracoval samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 125 363 znaků včetně mezer.

Christian Holfeld

V Praze dne 17. prosince 2017

Děkuji panu Prof. JUDr. Janu Kuklíkovi, DrSc. za cenné připomínky a volnost, kterou mi poskytnul při volbě směřování tématu práce.

Obsah

Úvod.....	6
1 Znárodnění a jeho odlišení od pojmů příbuzných.....	8
1.1 Znárodnění	8
1.1.1 Vztah znárodnění k pojmu vyvlastnění (expropriaci).....	8
1.1.2 Vztah znárodnění k pojmu zestátnění	9
1.1.3 Vztah znárodnění k pojmu socializace	9
1.2 Klasické pojetí konfiskace.....	10
1.2.1 Specifika institutu konfiskace v dekretch prezidenta republiky z roku 1945	10
2 Historické kořeny.....	12
2.1 Liberalistické pojetí	12
2.2 Socialismus a jeho kritika kapitalismu.....	14
2.2.1 Socialismus jako základ pro vznik koncepce znárodnění.....	15
3 Poválečná konfiskace a první etapa znárodnění.....	17
3.1 Obnovení státu a Košický vládní program	17
3.2 Dekrety prezidenta republiky: Základní vymezení	19
3.3 Specifika dekretu prezidenta republiky č.5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů ..	20
3.4 Poválečné konfiskace	22
3.4.1 Problematika konfiskace s akcentem na dekret č. 12/1945 Sb.	22
3.4.2 Dekret č. 108/1945 Sb.....	25
3.5 Znárodnění: úvod.....	28
3.5.1 Příprava znárodnovacích dekretů.....	31
3.5.2 Znárodnění filmu	31
3.5.3 Znárodnění dolů a některých průmyslových podniků	32
3.5.4 Znárodnění potravinářského průmyslu	37

3.5.5 Znárodnění bankovníctví	38
3.5.6 Znárodnění pojišťoven	38
4 Druhá etapa znárodnění, osud soukromého sektoru a události předcházející	40
4.1 Stručné uvedení do historického kontextu (období 1946-1948).....	40
4.2 Druhá etapa znárodnění a otázky související	41
4.3 Ústava 9. května	43
4.4 Další vybraná legislativa a Ústava z roku 1960	44
5. Závěrečná kapitola: Restituce a privatizace po roce 1989	46
5.1 Restituce a privatizace v zákonodárství po roce 1989.....	46
5.2 Judikatura Ústavního soudu ČR s akcentem na restituční zákonodárství	51
5.3 Církevní restituce.....	55
5.4 Zákon č.185/2016 Sb., kterým se mění zákon č. 503/2012 Sb., o Státním pozemkovém úřadu a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony	57
Závěr	58
Seznam použitých zdrojů	61
Abstrakt	67
Abstract	68
Key words:.....	69

Úvod

Od úvodu očekávám, že nastíní čtenáři, o čem bude pojednávat tato práce, a jaký jsem zvolil přístup či metodiku při její tvorbě. Než se vydám touto cestou, rád bych stručně uvedl samotné téma práce a zároveň odhalil mou motivaci pro výběr zpracování právě této problematiky.

Námět znárodnění a konfiskace v letech 1945–1948 se vyznačuje mnohočetností obsažených aspektů. Kromě právního pohledu mohu navíc demonstrativně zmínit především aspekt politický, ekonomický, sociální či morální. Výše uvedené snoubí můj zájem o historii a společenské vědy jako takové s možností uplatnit znalosti, získané během let strávených studiem na Právnické fakultě. Vzhledem k rozsahu práce není ovšem možné nabídnout všechny úhly pohledu na daný soubor jevů, což ani není mou ambicí.

Nejprve bych chtěl říct, že považuji námět práce za stále aktuální. Ačkoliv první etapa znárodnění proběhla před zhruba sedmdesáti lety, jistý dozvuk těchto událostí přetrvává i do dnešních dnů. Tento dozvuk se projevuje zejména provázaností s českou (respektive slovenskou) ekonomickou transformací po roce 1989 a souvisejícím restitučním a privatizačním zákonodárstvím 90. let. Měl tedy proběhnout opačný proces, ve kterém se přeměňuje, během minulého režimu pečlivě koncentrované státní vlastnictví, zpět na vlastnictví soukromé, při současném hledání hranice, co ještě má být ponecháno státu. Zmíněná legislativa se stala mimo jiné předmětem mnoha soudních sporů a poutala pozornost nejen odborníků, ale i široké veřejnosti. Zásadní roli měla ve vztahu k restitučním zákonům i judikatura Ústavního soudu ČR.

Je třeba zdůraznit, že specifické postavení má pro českou společnost citlivě vnímané téma církevních restitucí, a to zvláště poté, co byl vydán jen několik let zpátky zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi.

Z mezinárodního pohledu pak byla nejvíce na očích celosvětová finanční a hospodářská krize, která vypukla v druhé polovině roku 2008. Tato krize vedla k obnovení diskuzí o zvýšené státní intervenci do národních ekonomik. Jedním z uvažovaných nástrojů bylo i znárodnění, což vyvolalo otázku, zda je pro tento politicko-ekonomický nástroj v jednotlivých právních řádech stále místo. Je třeba zdůraznit, že šlo i o vyspělé země v čele se Spojenými státy, Velkou Británií či

Německem. V současné době se mnozí odborníci obávají, že by se tato krize mohla v brzké době opakovat.

Při zpracovávání látky, jenž je předmětem díla, budu vycházet především z konkrétních právních předpisů (včetně komentovaných edic dokumentů), které se nejprve pokusím přiměřeně zasadit do dobového kontextu a následně je podrobím analýze. Neobejdu se ani bez vhodné literatury, kde mám v plánu stavět zejména na osvědčených autorech. O svých poznatcích mám v úmyslu čtenáře informovat jak průběžně, tak i v samotném závěru.

Co se týče struktury, dílo je rozděleno na pět tematických částí. Své bádání započnu nejdříve vymezením vybraných relevantních pojmů¹ a následně prozkoumám historické kořeny, a to v prvních dvou kapitolách. Jádro práce bude následně tvořit kapitola třetí, která se bude věnovat samotnému znárodnění a konfiskaci v letech 1945–1948 (tzv. první etapa), a proto bude nejobsáhlejší. Protože se v poslední (páté) kapitole² budu věnovat privatizaci, restituci a otázkám souvisejícím, bude ji předcházet kapitola čtvrtá, jejímž cílem bude popsat další osud majetku znárodněného v první etapě, jakož i majetku, který znárodněn na jejím konci nebyl.

¹ Kritériem při výběru těchto pojmů je jejich význam pro námět diplomové práce. Na druhou stranu nejedná se o výčet vyčerpávající.

² Tato kapitola má přívlastek závěrečná, protože jednak zpracovává samostatné téma, jednak má do jisté míry charakter rozšířeného závěru.

1 Znárodnění a jeho odlišení od pojmů příbuzných

Nejprve bych rád vymezil jednotlivé pojmy, které se váží k ústřednímu námětu práce, a odlišil je od sebe. Jedná se o tyto způsoby omezení vlastnického práva: znárodnění, zestátnění, socializace, vyvlastnění a konfiskace. Doufám, že tím čtenáři poskytnu komfort při následné orientaci v textu, a zároveň zasadím uvedené pojmy do kontextu práce.

1.1 Znárodnění

Původní význam slova znárodnění byl poměrně úzký. Vyjadřoval pouze zestátnění dolů, klíčových průmyslových a potravinářských podniků bank a soukromých pojišťoven, a to v zásadě za náhradu. Postupem času se začal v našem jazykovém prostředí používat i v širším významu, který zahrnoval i další způsoby vzniku státního vlastnictví.³ Když se dnes řekne znárodnění, může to vyvolat v lidech negativní odezvu. Její původ lze spatřovat jednak v souvislosti s událostmi následujícími po Únorovém převratu⁴, jednak ve skutečnosti, že náhrada původním vlastníkům většinou nebyla vůbec poskytnuta. Případy, kdy náhrada nebyla poskytnuta, jsou tak z materiálního hlediska vlastně konfiskací⁵.

1.1.1 Vztah znárodnění k pojmu vyvlastnění (expropriaci)

V době koncipování československého znárodnění bylo vyvlastnění upraveno na ústavní úrovni v § 109 Ústavy ČSR z roku 1920 takto:

„Soukromé vlastnictví lze omeziti jen zákonem. Vyvlastnění je možné jen na základě zákona a za náhradu, pokud zákonem není nebo nebude stanoveno, že se náhrada dáti nemá.“

Protože bylo zřejmé, že tento obecný institut sám o sobě ani zdaleka nemohl naplnit plánovaný politický a ideologický záměr, musel k němu přistoupit institut nový (totiž znárodnění), jenž byl vůči němu v poměru speciality. Přední odborník na danou problematiku Zdeněk Nešpor dokonce ve své monografii z roku 1948 hovoří o „vyvlastnění vyššího stupně“: *„Znárodnění je v podstatě vyvlastněním určitého majetku ku prospěchu státu, provedené ve vyšším veřejném zájmu, tedy speciální expropriací vyššího stupně. Jako u každé expropriace, i zde znárodněvací zákony*

³ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s.12.

⁴ 25.2.1948 nastoupila k moci Komunistická strana a znárodnění využívala jako jeden z prostředků pro upevnění svého nově získaného postavení.

⁵ Ibid, s. 12.

vycházejí ze zásady, že za znárodněný majetek se poskytuje náhrada.“⁶ Osobně se mi tento názor zdá zavádějící, protože onen „vyšší veřejný zájem“⁷ by měl být nejprve nějakým způsobem vymezen, neboť možnosti, které znárodnění otevírá, dramaticky překračují stín pouhého vyvlastnění.

Pro tuto chvíli se však stačí omezit jen na specifika, která odlišují znárodnění od vyvlastnění, a to: ideologické odůvodnění, odlišný rozsah, jednorázovost, zahrnutí velkého počtu případů stejného druhu a způsob provedení „ze zákona“.⁸

1.1.2 Vztah znárodnění k pojmu zestátnění

Znárodnění je pojem, který byl v minulosti spojován s nuceným vyvlastněním určitých kategorií majetku ve prospěch státu, a to v zásadě za náhradu.⁹ V judikatuře Ústavního soudu České republiky, proto lze najít opakovaně vyslovený názor, že se jedná v tomto případě o originární způsob nabytí vlastnictví státem.¹⁰ Občas se lze setkat i s alternativními pojmy pro „zestátnění“, a to „etatizace“ či „postátnění“. Je jen potřeba zmínit, že jsou významově poněkud širší. Je možno pod ně podřadit jak různé způsoby převodu nebo přechodu soukromého či obecního majetku na stát, tak i přenášení kompetencí ze soukromých nebo samosprávných institucí na orgány státu.¹¹

1.1.3 Vztah znárodnění k pojmu socializace

Svůj význam má i vymezení pojmu socializace. Tento termín se používal v diskuzích mezi marxisty, a také sociálními demokraty na přelomu 19. a 20. století, protože lépe reflektoval jejich představu znárodnění.¹² Uvedený pojem v sobě zahrnoval nejen samotné zestátnění, ale i podíl dělníků na řízení takto socializovaných společností nebo podíl na jejich zisku. Proto se v českém prostředí někdy hovořilo o tzv. „zespolečenštění“.¹³

⁶ NEŠPOR, Zdeněk. *Znárodnění dolů a průmyslu*. [1. vyd.]. Praha: Tiskové podniky Ústředního svazu čsl. průmyslu, 1948, s. 173.

⁷ Příkladem tohoto „vyššího veřejného zájmu“ je třeba znárodnění filmového průmyslu na základě dekretu č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu.

⁸ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s.12.

⁹ *Ibid.*, s. 12.

¹⁰ např. nález Ústavního soudu ze dne 2. 10. 1996, sp. zn. II.ÚS 275/95

¹¹ *Ibid.*, s. 12.

¹² KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s.12.

¹³ *Ibid.*, s. 12.

Další někdy užívaná varianta pojmu bylo „zveřejnění“. Toto označení vycházelo z úvahy, že za socializaci lze považovat i převod majetku ze soukromého vlastnictví do některé z forem vlastnictví veřejného.¹⁴

Závěrem je nutno dodat, že zestátnění nebylo obligatorním znakem socializace, proto k němu nemuselo ve finále vůbec dojít.¹⁵

1.2 Klasické pojetí konfiskace

Konfiskace je veřejnoprávní institut a originární způsob nabytí vlastnického práva státem. Pojem bývá nejčastěji spojen s trestním právem¹⁶ a lze stručně charakterizovat jako trestní opatření spočívající v nuceném odnětí soukromého majetku ve prospěch státu, a to bez náhrady.¹⁷ Existovaly však i případy, kdy se nejednalo jen o formu trestní sankce, dokonce existuje i menšinový názor, který konfiskaci naopak považuje za správní opatření, jak zmiňuje Ondřej Horák, citují:

„V literatuře se však setkáme také s charakteristikou pokládající konfiskaci „za správní opatření orgánů státní správy a nikoliv za trest, a proto k jeho provedení není potřeba soudního rozhodnutí“.¹⁸ Takové nahlížení na konfiskace, které je ovlivněno situací po 2. světové válce, je pojmově nesprávné a právně i historicky mylné a neodůvodněné.¹⁹

Pro tuto práci je ale podstatné, že konfiskace v dekretch prezidenta republiky vykazovala oproti klasickému pojetí určité odlišnosti (viz níže).

1.2.1 Specifika institutu konfiskace v dekretch prezidenta republiky z roku 1945

Ačkoliv se tedy konfiskace považuje za převážně trestněprávní sankci, která předpokládá nejprve zjištění viny individuálním rozhodnutím a až následně dojde k vyvlastnění majetku, a to bez náhrady, v případě prezidentských dekretů byla vina i trest vysloveny přímo obecnou právní normou. Konfiskace tak nastávala přímo ze zákona (ex lege) a správní orgány rozhodovali jen v případě pochybností.

¹⁴ Ibid, s.12.

¹⁵ Ibid, s.12.

¹⁶ V současné úpravě se projevuje toto pojetí například v trestu propadnutí majetku či propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty.

¹⁷ HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním: příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. 1. vyd. Praha: Libri, 2010, s. 55.

¹⁸ Srovnej MADAR, Zdeněk. *Slovník českého práva*. Díl I. A-O. 3. rozš. a podstatně přeprac. vyd. Praha: Linde, 2002, s. 585.

¹⁹ Ibid, s. 55.

Důsledkem toho vlastnictví k nemovitostem nepřecházelo až zápisem do pozemkových knih (intabulační princip), ale již předtím.²⁰

Konfiskace v dekretch prezidenta republiky nebyla vnímána jako opatření trestního práva a dekrety nebyly považovány za trestněprávní normy, proto byla možná souběžná aplikace konfiskačních předpisů s předpisy trestními²¹ (Vladimír Mikule).²² Lze tedy říci, že si poválečná úprava konfiskace v československém právu (z roku 1945) přes formální odlišnosti vůči klasické koncepci určitý trestněprávní element zachovala, alespoň v rovině materiální a to tím, že doplňovala sankce trestního práva.

A konečně je třeba zmínit spojitost těchto konfiskací s přerozdělením a přidělením majetku (ne vždy však došlo skutečně k realizaci) v případech, kdy stát nebyl konečným příjemcem konfiskátů²³, ale naopak přešly do soukromého vlastnictví. Kritériem byla státní spolehlivost a sociální potřebnost osob, kterým byl přerozdělený majetek přidělen.²⁴

²⁰ JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 35.

²¹ Například s dekretem č. 138/1945 Sb. a retribučními dekrety.

²² Informace převzata z diplomové práce: KUKANOVÁ, Katarína. *Znárodnění v Československu a ve Francii v letech 1945-1948* [online]. 2010 [cit. 2017-12-13]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/85659>. Vedoucí práce Jan Kuklík.

²³ Na rozdíl od koncepce československého znárodnění.

²⁴ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 13.

2 Historické kořeny

Pro lepší porozumění zásahům do soukromého vlastnictví po druhé světové válce, zejména pak v letech 1945-1948, je třeba vrátit se hlouběji do minulosti. Cílem této kapitoly není primárně komplexní historický exkurz, ale především bych rád vytvořit teoretický podklad, na který pak budu moci volně navazovat v dalších kapitolách.

Ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století se zrodily základy právní úpravy vlastnického práva, jakož i podmínky jeho omezení ve „veřejném zájmu“. Toto období bylo ovlivněno liberálními principy francouzské Deklarace práv člověka a občana (1789) a velkých soukromoprávních kodifikací v rámci kontinentální Evropy. Jak francouzský Code Civil, tak rakouský Všeobecný občanský zákoník (ABGB) vycházely z římského práva, vlastnické právo, respektive jeho omezení bylo pak odůvodňováno právem přirozeným. Nicméně „právní úprava sama o sobě vyjadřovala spíše ideální stav“ a konkrétní situace bylo nutné konfrontovat se společenským a politickým vývojem²⁵.

Popsané prostředí vytvářelo znamenité podmínky pro vznik a růst průmyslového kapitalismu, jenž nastolil nové poměry, a to nejen ekonomické, ale i společenské a politické. Ten se však stal brzy terčem ostré kritiky především ze strany současně se formujících socialistických hnutí.

2.1 Liberalistické pojetí

Ačkoliv slovo „liberální“ se používá již od 14. století, liberalismus ve svém pojmovém významu určitého politického stanoviska, se objevil až na počátku 19. století, poprvé konkrétně ve Španělsku roku 1812. Přibližně v roce 1840 již byl tento pojem rozšířen po celé Evropě a rozuměl se jím specifický soubor politických idejí.²⁶ Nutno však upozornit na pomalejší vývoj ve Velké Británii, kde se první liberálně orientovaná vláda zformovala až v roce 1868, kdy v jejím čele spočinul William Gladstone (1809-1898).²⁷

Vznik liberalismu je provázán s pádem feudalismu a vzestupem tržní neboli kapitalistické společnosti, která ho nahradila. Politolog Andrew Heywood k tomu dodává: „*V raném liberalismu se nepochybně odrazily aspirace nastupující*

²⁵ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s.18.

²⁶ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Překlad Zdeněk Masopust. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 43.

²⁷ Ibid, s. 43.

průmyslové třídy. Od té doby jsou liberalismus a kapitalismus těsně (podle některých autorů neoddělitelně) spjaty“.²⁸ Tato symbióza se mimo jiné projevuje v tom, že oporu kapitalismu tvoří základní liberální principy: zejména individualismus, svoboda, rovnost. Z těchto principů lze i implikovat ochranu soukromého vlastnictví.²⁹ Nyní bych rád krátce čtenáři prezentoval jednotlivé principy z pohledu liberalistů.

Individualismus je ústřední princip liberalismu, jenž upřednostňuje význam jednotlivce, ten je pak důležitější než jakákoliv skupina či kolektiv. Morálně vzato mají sice jedinci stejnou hodnotu, nicméně každý člověk má v sobě něco osobitého, čím se odlišuje od ostatních. Cílem je tedy vytvořit společnost, která umožní každému se rozvíjet podle jeho schopností.³⁰

Z toho lze dovodit, že schopnější jedinec může tedy teoreticky více rozmnožovat svůj stávající majetek, a proto je v souladu s uvedenou úvahou nutné zajistit adekvátní ochranu produktům jeho práce.

Svobodu (individuální) liberalisté vnímají jako ústřední hodnotu, která je nadřazena rovnosti, spravedlnosti či autoritě. Nicméně není to svoboda absolutní, nýbrž je limitována svobodou ostatních jednotlivců, protože v opačném případě by mohla ohrožovat stejnou svobodu druhých. Jednotlivci by se tedy měli těšit „co největší svobodě, která lze sladit se stejnou svobodou všech“³¹. Pro námět práce je důležité připomenout, že tento pojem zahrnuje i svobodu podnikání.

Rovnost: Lidé se „rodí sobě rovni“ přinejmenším z hlediska své „morální hodnoty“, to se pak projevuje zejména v rovnosti právní (tj. před zákonem) a politické. Naopak je odmítána sociální rovnost (neboli rovnost výsledků bez ohledů na nadání a ochotu pracovat), ale upřednostňuje se rovnost příležitostí, která dává každému jedinci možnost uplatnit svůj potenciál (ten ovšem není stejný). Liberálové proto preferují princip meritokracie (merit=zásluha), jenž vychází z talentu a „usilovné práce konkrétního člověka“³².

Filosofické, ekonomické a právní odůvodnění těchto principů pak nalezneme především v klasické ekonomické teorii, která je reprezentována v dílech politických ekonomů Adama Smithe (1723-1790) či Davida Ricarda (1770-1823), v přirozenoprávních idejích obsažených v Deklaraci práv člověka a občana z roku

²⁸ HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o., 2004, s. 63.

²⁹ Vybral jsem ty, které jsou podle mého názoru pro tuto kapitolu nejvíce relevantní.

³⁰ *Ibid.*, s. 63.

³¹ HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia s.r.o., 2004, s. 63-64.

³² *Ibid.*, s. 64.

1798 (viz výše) či v myšlenkách anglického profesora práva Williama Blackstonea (1723-1780).

2.2 Socialismus a jeho kritika kapitalismu

Socialismus je tradičně považován za politickou ideologii, pro kterou je příznačný odpor vůči kapitalistickému ekonomickému systému, a naopak se snaží nabídnout humánnější a sociálně hodnotnější alternativu.³³ Vymezení tohoto pojmu však není úplně jednoduché. Částečně proto, že se socialismus rozpadá do různých proudů či směrů, jejichž představy se liší zejména co do „cíle“ a „nástrojů“.³⁴ Dále také z důvodu, že vyhraněnost názorů socialistů se postupem času logicky zmírňovala.³⁵ Po nahlédnutí do filozofického slovníku lze nalézt obecnou charakteristiku a to, že se jedná o politickou a ekonomickou koncepci vedenou ideálem spravedlnosti a bratrství. Snahou socialismu je pak podřídit jednotlivce společnosti, která má funkční strukturu, a jejímž konečným cílem je triumf „obecného dobra“ nad individuálním zájmem. Tato koncepce odmítá soukromé vlastnictví výrobních prostředků a volnou konkurenci³⁶. I když je tato definice pochopitelně (vzhledem k výše uvedenému) poněkud strohá, pro účely této podkapitoly se s ní lze spokojit.

Společným jmenovatelem prvních socialistů byla otázka omezení soukromého vlastnictví, respektive úvaha, zda je vůbec správné, aby něco

takového existovalo. Socialisté se někdy hlásí k až nečekaně hluboko sahajícím ideovým kořenům počínaje již Platónovým stěžejním dílem *Ústava* (přibližně 370 př. n. l.). Nebo k o poznání pozdější *Utopii* (1516) od Thomase Mora či *Slunečnímu státu* (1623) od Tommase Campanelly³⁷, přesto však počátky socialismu doopravdy nalezneme až v 19.století.³⁸

³³ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 117.

³⁴ Ibid s. 117.

³⁵ DAVID, Roman. *Politologie: základy společenských věd*. 5., přeprac. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003, s. 338.

³⁶ DUROZOI, Gérard a André ROUSSEL. *Filozofický slovník*. 1.vyd. Praha: Ewa, 1994, s. 277.

³⁷ Oba autoři líčí ideální společnost, kde by nemělo existovat soukromé vlastnictví.

³⁸ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Překlad Zdeněk Masopust. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 118.

Na tyto úvahy pak navazovali utopističtí socialisté³⁹ jako Charles Fourier (1772-1837), Robert Owen (1771-1858) či Henri de Saint-Simon (1760-1825). Dále pak můžeme zmínit ještě Pierra Josepha Proudhona (1809-1865), který ve své práci, *Co je vlastnictví?* kritizuje nedotknutelnost soukromého vlastnictví, a dokonce přirovnává vlastnictví ke krádeži.

2.2.1 Socialismus jako základ pro vznik koncepce znárodnění

Přestože výše uvedení utopističtí socialisté měli pro vývoj konceptu znárodnění také svůj význam, zásadní bylo především dílo *Manifest Komunistické strany* z pera Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Manifest, jenž byl sepsán roku 1848, sice explicitně pojem znárodnění nepoužíval, nicméně požadavky znárodnění se z materiálního hlediska shodovaly s obsaženými požadavky zrušení soukromého vlastnictví a zespolečnění výrobních prostředků.⁴⁰

Manifest k naplnění marxistického programu požadoval tato opatření, cituji:

1. *Vyvlastnění pozemkového majetku a použití pozemkové renty na výdaje státu.*
2. *Silně progresivní daň.*
3. *Zrušení dědického práva.*
4. *Konfiskace majetku všech emigrantů a rebelů.*
5. *Soustřední úvěru v rukou státu prostřednictvím národní banky se státním kapitálem a výhradním monopolem.*
6. *Soustřední dopravy v rukou státu.*
7. *Zvýšení počtu národních továren, výrobních nástrojů, získávání nové orné půdy a meliorace pozemků podle společného plánu.*
8. *Stejná pracovní povinnost pro všechny, zřízení průmyslových armád, zejména pro zemědělství.*
9. *Spojení zemědělské a průmyslové výroby, úsilí o postupné odstranění rozdílu mezi městem a venkovem.*
10. *Veřejná a bezplatná výchova všech dětí.*⁴¹

K realizaci představ uvedených v Manifestu a nastolení socialismu, byla požadována nejprve revoluce. Po jejím uskutečnění měl pak proletariát využít nově

³⁹ Takto pejorativně označili své předchůdce marxisté, neboť předpokládali, že jejich myšlenky nelze převést do praxe. Ideálem těchto raných socialistů byla dokonalá společnost bez soukromého vlastnictví a lidé zde měli žít a pracovat společně a v rovnosti.

⁴⁰ Viz ENGELS, Friedrich a Karl MARX. *Manifest Komunistické strany: Dějiny Svazu komunistů*. 7. vyd. Praha: Svoboda, 1973.

⁴¹ Ibid, s. 50-51.

nabyté moci k tomu, aby „postupně vyrval buržoazii všechny kapitál“ a „soustředil všechny výrobní nástroje“ v rukách státu.⁴² Na Marxe s Engelsem navázal Vladimír Ilič Lenin ve svém díle *Agrární program sociální demokracie v první ruské revoluci roku 1905-1907*, které bylo mnohem konkrétnější a následně mu posloužilo jako programový podklad pro ruské znárodnění z roku 1917. Tyto myšlenky se tedy poprvé povedlo převést do praxe až roku 1917, kdy proběhla v Rusku tzv. Říjnová revoluce, která přivedla k moci bolševiky.

Výše uvedené bylo později (s určitým názorovým vývojem) považováno za vzor pro ostatní komunistické strany. Znárodnění pak sloužilo jako jeden ze základních prostředků k získání a udržení jejich moci. Rád bych připomněl, že samotný institut znárodnění nelze vnímat jen v této souvislosti. V obecné rovině se jedná o pouhý nástroj k dosažení určitého cíle.

⁴² Ibid, s.50.

3 Poválečná konfiskace a první etapa znárodnění

Poválečné období s sebou přineslo nezměrné množství otázek, jejichž řešení bylo nelehkým úkolem pro tehdejší politické reprezentanty. V této kapitole se pokusím o popis a následnou analýzu vybraných prvků tohoto období, ať již jde o historické události samotné nebo o právní, politický, ekonomický či jiný aspekt zásahů do vlastnické struktury, který je s nimi neoddělitelně spjat. Opět si uvědomuji, že téma znárodnění a konfiskace anebo práva vlastnického, jako jednoho z nejvýznamnějších základních lidských práv obecně, je natolik obsáhlé, že mi rozsah této práce neumožní se věnovat všemu, co má relevantní souvislost. Proto stejně jako v kapitole minulé vyberu jen určitou výseč, která vhodně dokreslí jádro práce, které tvoří zejména znárodnovací a konfiskační dekrety a předpisy na ně navazující.

Než přistoupím přímo k samotnému obsahu této kapitoly, rád bych připomenul, že předzvěsti vývoje po roce 1945 lze nalézt již v období první Československé republiky. V této souvislosti zmíním dvě oblasti. Zaprvé prvorepublikovou pozemkovou reformu, jež probíhala postupně v letech 1919–1938, a která měla za úkol rozdělit velké soukromé pozemky. Zadruhé socializační snahy, které se promítly do tzv. socializačního zákonodárství z let 1918–1920 jako reakce na neutěšenou situaci po první světové válce.⁴³

3.1 Obnovení státu a Košický vládní program

Ještě před koncem 2. světové války se vedly četné diskuze o novém uspořádání na osvobozeném území. Uvažovalo se o významných systémových změnách zejména z pohledu ekonomického, politického a sociálního. V tomto ohledu panovala v zásadě názorová shoda napříč politickým spektrem, jež měla podíl na odboji jak zahraničním, tak domácím.⁴⁴ Nešlo však jen o politické směry jako takové, svůj význam zde měla i autorita vůdčích osobností, především pak prezidenta Edvarda Beneše. Produktem těchto poválečných nálad či tendencí byl vznik vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Toto specifické uskupení umožňovalo jen existenci

⁴³ O období první republiky ve vztahu ke znárodnění pojednává Jan Kuklík ve své monografii, viz KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 36 a násl. Dále k této problematice viz HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním: příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri, 2010, 287 s. Otazníky našich dějin.

⁴⁴ KUKLÍK, Jan, Karolina ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945–1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 11.

politických stran, které byly jeho členy, což by dnes mohlo být považováno za odklon od demokracie. Nešlo jen o relativně malý počet stran, ale i celkovou orientaci levicovým směrem a absenci jakékoliv opozice.⁴⁵ V českých zemích mohly tedy nadále působit tyto čtyři strany: čs. strana národně socialistická, čs. strana lidová, čs. strana sociálně demokratická a Komunistická strana Československa (KSČ), na Slovensku dokonce jen dvě: Komunistická strana Slovenska (KSS) a Demokratická strana. Samotný Košický vládní program byl již dohodnutý na jednáních, která se uskutečnila 22.–29. března 1945 v Moskvě. Kromě komunistického návrhu se však žádný další neprosadil. Ostatně i ministerský předseda, sociální demokrat Zdeněk Fierlinger,⁴⁶ byl myšlence znárodnění velmi nakloněn.

To v součtu znamenalo prosazení návrhu komunistů z pera Klementa Gottwalda, jenž byl v této podobě následně schválen 5. dubna 1945 v Košicích, a zároveň nezdar Benešovy exilové vlády.

Program se skládal ze šestnácti článků a obecně měl odrážet celkovou vnitrostátní i zahraniční politiku státu. Hned z článku I. bylo možné vyčíst zamýšlenou časovou ohraničenost „poslání“ vlády: *„Tato vláda a Prozatímní Národní Shromáždění připraví a provedou pak v nejkratší možné lhůtě všeobecné, tajné a přímé volby do Ústavodárného shromáždění, které vypracuje novou ústavu republiky a položí její budoucnost na pevný ústavní základ“*⁴⁷ Pro problematiku zásahů do vlastnických vztahů byly však významné především články X.–XII.

Článek X. pojednával o zavádění národní správy "majetků všeho druhu, pokud jsou v držbě, ve vlastnictví anebo ve správě" vyjmenovaných právnických nebo fyzických osob. Tyto osoby byly rozděleny do několika kategorií. Jde za prvé o občany "nepřátelských států" (demonstrativně je uvedeno Německo a Maďarsko, kterých se to týká nejčastěji), za druhé o německé a maďarské občany ČSR, kteří "napomáhali rozbití a okupaci Československa", za třetí ostatní občany ČSR, kteří "zradili národ a podporovali německé a maďarské okupanty" a dále pak společnosti, v jejichž správě se nacházely osoby výše uvedené.⁴⁸ Jan Kuklík k tomu dodává: *"[...] bylo důležité, že vládní program národní správy časově neomezoval, a vláda tedy*

⁴⁵ Zakázána byla obnova agrární strany, dále pak i strany národně demokratické a živnostenské a na Slovensku logicky Hlinkovy ľudové strany.

⁴⁶ Fierlinger byl komunistům od počátku nakloněn, což se mimo jiné projevilo jeho pozdějším členstvím v KSČ.

⁴⁷ Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. In GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. Praha: Karolinum, 2006, s. 22.

⁴⁸ Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. In GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. Praha: Karolinum, 2006, s. 29.

měla mít dostatek času následná opatření připravit".⁴⁹ K problematice národní správy se ještě vrátím později v rámci této kapitoly.

Článek XI. měl být odpovědí na proklamovanou potřebu pozemkové reformy. Prvním krokem měla být konfiskace bez náhrady "veškeré půdy, budov, mrtvého i živého inventáře", pokud patřil osobám uvedeným výše. Následně měl být zřízen Národní pozemkový fond, na který měl být převeden takto konfiskovaný majetek. Stát si však takto spravovanou půdu neměl ponechat, ale měla být rozdělena mezi "domkáře, malé a střední rolníky, jakož i zemědělské dělníky, přičemž bude dána přednost těm, kdož se zasloužili v národně osvobozeném ději". Za tuto půdu měla být brána mírná úplata, ale mohlo od ní být upuštěno v případech hodných zřetele. Konfiskaci a navazující dočasnou správu toho, co bylo předmětem konfiskace, měly provádět příslušné národní výbory s podporou rolnických komisí.⁵⁰

Článek XII. byl významný zejména pro znárodnění. Přestože Košický program přímo o znárodnění nehovoří, myšlenka významné státní intervence je patrná právě z dikce tohoto článku: "Postavit celý peněžní a úvěrový systém, klíčové podniky průmyslové, pojišťovnictví, přírodní a energetické zdroje pod všeobecné státní vedení a do služeb znovuvýstavby národního hospodářství a znovuoživení výroby a obchodu".⁵¹

3.2 Dekrety prezidenta republiky: Základní vymezení

Okupace nacistického Německa z března roku 1939 definitivně znemožnila faktickou činnost československých ústavních orgánů včetně Národního shromáždění a přivedila tak mimořádný stav. Vzniklou situaci řešil ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl., o prozatímním výkonu moci zákonodárné, jenž přenesl absentující zákonodárnou pravomoc na prezidenta a vládu v tom smyslu, že ji prezident uskutečňoval na návrh vlády a v nezbytných případech.

Podmínky a náležitosti takto vzniklé legislativní pravomoci prezidenta procházely postupně vývojem. Například ústavní dekret č. 12/1944 Úř. věst. čsl. určil povinnost prezidenta vyžádat si před vydáním dekretu poradní zprávu od Státní rady. Klíčovou roli měl pak ústavní dekret č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku, jenž určil počátek "doby nesvobody" od 30. září 1938, s tím, že vláda určí

⁴⁹ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 138.

⁵⁰ Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků. In GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. Praha: Karolinum, 2006, s. 29-30.

⁵¹ Ibid, s. 31.

poslední den tohoto období formou vládního nařízení⁵² Díky tomuto vymezení "doby nesvobody" mohl dekret rozlišovat mezi právními předpisy vydanými na území Československa před touto etapou a během ní a na základě tohoto kritéria následně určit jejich platnost. Samostatnou kategorií tvoří předpisy vydané exilovým státním zřízením, u nichž ústavní dekret č.11 Úř. věst. čsl. požaduje jako podmínku platnosti ratihabici do šesti měsíců ode, kdy se sejde Národní shromáždění poprvé.⁵³

Dekrety vydané prezidentem Benešem je možné rozdělit do dvou období. První kategorii tvoří dekrety vydané na základě již zmíněného ústavního dekretu č.2 Úř. věst. čsl. londýnským prozatímním státním zřízením, druhou dekrety vzniklé již na osvobozeném území.⁵⁴ Právě pro tvorbu druhé skupiny dekretů je příznačný vliv československé vlády ustavené v Košicích, role prezidenta naopak ustupuje. Významné je však především to, že právě sem patří konfiskační a znárodňovací dekrety, které jsou námětem této práce.

3.3 Specifika dekretu prezidenta republiky č.5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů

Jak již název napovídá dekret č. 5 Sb. ze dne 19. května 1945, jenž nabyl účinnosti 23. května 1945, neupravuje pouze jednu problematiku. Nejprve bych rád zmínil, že negativní postoj Slovenské národní rady zapříčinil, že dekret platil jen pro země české. První paragraf dekretu stanovil, že "jakékoliv majetkové převody a jakákoliv majetkově-právní jednání"⁵⁵ uzavřené po 29. září 1938 "pod tlakem okupace či persekuce" jsou neplatné, avšak nevypořádává se s otázkou dalšího osudu takto převedeného,⁵⁶ tedy případnou restitucí.

Další ustanovení pojednávaly o institutu nezbytném pro realizaci dalších zásahů do vlastnických vztahů, a totiž národní správě. Smyslem tohoto institutu bylo pouze přechodné zajištění majetku⁵⁷ "státně nespolehlivých osob",⁵⁸ které dekret

⁵² To se stalo vydáním nařízení č. 31/1945 Sb., jenž tento den stanovilo na 4. květen 1945.

⁵³ Všechny prezidentské dekrety byly ratihabovány ústavním zákonem č.57/1946 Sb.

⁵⁴ Toto období trvalo poměrně krátce: od 4. dubna do 28. září 1945.

⁵⁵ Tato formulace je poměrně široká. Jan Krčmář zmiňuje, že pod ní lze podřadit např. i zápujčku. Viz KRČMÁŘ, Jan. Poznámky k dekretu presidenta republiky ze dne 19. V. 1945, č. 5/45 a k zákonu ze dne 16. V. 1946, čís. 128/46. Právník. 1946, roč. 85. s. 258.

⁵⁶ To vyřešil až zákon č.128/1946 Sb.

⁵⁷ Ten se následně mohl stát předmětem konfiskace či znárodnění.

⁵⁸ Jednalo se jak o osoby fyzické, tak i právnické.

vymezuje. Jde zejména o osoby německé a maďarské národnosti, osoby, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti Československa a jiné. Národní správa měla být zavedena také do všech podniků i majetkových podstat, kde to vyžadoval plynulý chod výroby a hospodářského života. V tomto případě dekret umožňoval uvalení národní správy i na podnik či majetkovou podstatu, které neměly vazbu na "státně nespolehlivé osoby", a to zejména z důvodu nepřítomnosti vlastníka.

V návaznosti na vymezení národní správy dekret obsahoval i odpověď na otázku, kdo je příslušný k jejímu zavedení a zároveň i právní úpravu postavení "národního správce". Zavedení národní správy bylo svěřeno do rukou především místních a národních výborů, svou roli však sehrály i Zemské národní výbory, a to jako odvolací instance⁵⁹ či eventuálně mohly národní správu uvalit samy, pokud se jednalo o podniky klíčového významu. Poslední zmíněné platilo i pro rezortní ministerstva.

Požadavky na národního správce, který měl být "ustanoven", byly relevantní odborné a praktické znalosti, mravní bezúhonnost a státní spolehlivost. Národní správce byl oprávněn k běžným právním úkonům, které vyžadovala "řádná správa" a současně měl povinnost činit tak s "péčí řádného hospodáře". Pokud své povinnosti zanedbal, byl odpovědný za škodu. Oproti tomu měl nárok na náhradu hotových výdajů a odměnu, kterou stanovil orgán příslušný k zavedení národní správy, a to "k tíži spravované podstaty". Aby národní správci mohli nerušeně vykonávat svou funkci, uložil právní předpis dosavadním "majitelům, držitelům a správcům majetku" povinnost zdržet se jakéhokoliv zásahu do jejich jednání a současně označil právní jednání výše uvedené skupiny související s "podstatou majetků", na kterou byla uvalena národní správa, za neplatná, pokud byla uskutečněna po nabytí účinnosti dekretu.

Dekret upravoval i možnost zrušení národní správy, jakmile pominou důvody, pro které byla zavedena. Pokud mám být konkrétní, podmínky zániku národní správy podle všeho nesplňovala konfiskace sama o sobě, rozhodný byl až okamžik přidělení konfiskátu dalšímu vlastníkovi, jenž nespadal do kategorie osob, kterým mělo být konfiskováno.⁶⁰ Dalšími případy, které naplňovaly důvod pro zrušení národní správy,

⁵⁹ Jako mimořádný opravný prostředek byla dále možná stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu.

⁶⁰ WAGNER, Martin. *Konfiskace nepřátelského majetku podle dekretu prezidenta republiky č.108/1945 Sb. v obci Rokytnice nad Jizerou a okolí*. In: KUKLÍK, Jan. *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 43.

bylo odpadnutí "státní nespolehlivosti" a rozhodnutí podle ústavního dekretu č.33 Sb.,⁶¹ o zachování státního občanství⁶².

3.4 Poválečné konfiskace

Důvodem, proč je námětem této práce jak konfiskace, tak i znárodnění, je nejen jejich pojmová příbuznost, ale také úzká historická provázanost těchto institutů. Z pohledu zákonodárce bylo třeba odlišit, které majetkové podstaty se stanou předmětem konfiskace a které naopak předmětem znárodnění. Analýza jednotlivých právních předpisů, jež se zabývaly zásahy do poválečných vlastnických poměrů, pak odhalí větší či menší míru paralel a vztahů mezi těmito normami.

Jak jsem již vylíčil v předchozí podkapitole institut národní správy ve smyslu dekretu č. 5/1945 Sb. nabízel jen zatímní řešení, které ve výsledku spočívalo v pouhém omezení vlastnických práv, nicméně další osud takto zajištěného nepřátelského majetku byl ponechán až normám konfiskačním a znárodnovacím v pravém slova smyslu, tedy těm, které přímo založily změnu vlastnictví. Než se pustím do dalšího psaní, rád bych pro větší přehlednost kapitoly vyjmenoval nejvýznamnější předpisy týkající se konfiskace:⁶³

- dekret č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, ze dne 21. června 1945, jenž nabyl účinnost 23. června 1945,
- dekret č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, ze dne 20. července 1945, jenž nabyl účinnost 26. července 1945,
- dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy, ze dne 25. října 1945, jenž nabyl účinnost 30. října 1945.

3.4.1 Problematika konfiskace s akcentem na dekret č. 12/1945 Sb.

Na základě dekretu č.12 Sb. byl v letech 1945-1947 v českých zemích konfiskován rozsáhlý majetek, a to o rozloze takřka 1 400 000 ha zemědělské půdy a

61 Celým názvem dekret č.33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.

62 KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 146.

⁶³ Vyjma již dostatečně uvedeného dekretu č.5/1945 Sb.

1 000 000 ha půdy lesní. Koncem roku se pak usídlilo přibližně 150 000 uchazečů o půdu, kterým bylo přiděleno 1 200 000 ha půdy.⁶⁴ Jednalo se tedy o masivní revizi prvorepublikové pozemkové reformy. Význam této právní normy si již při jejím koncipování uvědomoval i prezident Beneš, a proto měl k vládnímu návrhu dekretu z 4. června 1945 jisté výhrady. Například navrhoval "z důvodů všeobecně politických" změnu pojmu "konfiskace" na odlišný pojem "vyvlastnění", které by ovšem bylo taktéž bez náhrady. Dále upozorňoval vládu na spojitost pozemkové reformy a otázky osudu majetku později odsunutých německých obyvatel s reparacemi, s tím, že by bylo vhodné tuto souvislost přímo inkorporovat do textu dekretu. Většina jeho připomínek se však neprosadila.⁶⁵

Hned zkraje je třeba zmínit, že dekret č. 12 postrádal celostátní platnost. Na Slovensku se při konfiskaci a přidělovém řízení postupovalo podle nařízení předsednictva SNR č. 4/1945 Sb. n. SNR, o konfiskování a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa ze dne 27. února 1945.⁶⁶ V souhrnu lze říci, že slovenská úprava se podobala té české, nicméně byly zde i odlišnosti.

Dekret č. 12 Sb. s okamžitou platností stanovil, že se konfiskuje "pro účely pozemkové reformy" zemědělský majetek ve vlastnictví níže specifikovaných osob, a to bez náhrady: a) osob německé a maďarské národnosti, bez ohledu na státní příslušnost, b) zrádců a nepřátel republiky jakékoliv národnosti a státní příslušnosti, projevivších toto nepřátelství zejména za krize a války v letech 1938 až 1945, c) akciových a jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům. Výše uvedené osoby byly uveřejněny formou veřejné vyhlášky okresních národních výborů, která se vyvěsila na úředních deskách příslušných místních národních výborů, pod jejichž obvod spadal majetek určený ke konfiskaci. Zda jsou vlastníci zemědělského majetku německé či maďarské národnosti, zjišťovaly okresní národní výbory na návrh místní rolnické komise.⁶⁷ Konfiskace zemědělského majetku se netýkala osob,

⁶⁴ KUKLÍK, Jan, Karolína ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 23.

⁶⁵ JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 293 a násl.

⁶⁶ To bylo novelizováno se zpětnou účinností k 1. březnu 1945 nařízením SNR č. 104/1945 z 23. srpna 1945.

⁶⁷ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 152.

kteřé sice byly německé či maďarské národnosti, ale aktivně se zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození ČSR. O případné výjimce z konfiskace rozhodoval okresní národní výbor na návrh příslušné rolnické komise. "Pochybné případy" předložil okresní národní výbor případ zemskému národnímu výboru, který je následně svým dobrozdáním postoupil k finálnímu rozhodnutí ministerstvu zemědělství, které rozhodovalo po dohodě s ministerstvem vnitra. Celý proces podléhal kontrole ze strany správního soudnictví.⁶⁸

V několika následujících paragrafech se dekret č. 12 Sb. věnoval výkladu těchto pojmů: "osoby německé (respektive maďarské) národnosti"; osoby, které lze považovat za "zrádce a nepřátele ČSR" a "zemědělský majetek".

Důležitost dekretu č. 12 Sb. se projevovala i tím, že právě v něm obsažené ustanovení zřídilo Národní pozemkový fond⁶⁹ při ministerstvu zemědělství, který měl na starost správu konfiskovaného zemědělského majetku až do okamžiku případného přidělu. Osoby, kterým se měla přidělovat půda do vlastnictví, měly být slovanské národnosti. Šlo zejména o deputátníky, zemědělské dělníky, malozemědělce, obce a okresy, stavební, zemědělská a jiná družstva. K tomuto se vázala ještě směrnice ministerstva zemědělství z 21. června 1945, která považovala za rozhodné pro otázku přidělování zvláště to, zda se jednalo o státně a národně spolehlivé osoby.⁷⁰

Na dekret č. 12 Sb. navazoval dekret č. 28/1945 Sb., který měl spíše povahu prováděcího předpisu a jenž blíže specifikoval proces a podmínky přidělování půdy konfiskované na základě dekretu č.12 Sb. Novým prvkem bylo především rozšíření okruhu oprávněných osob, kterým měla být půda přidělována, a to o "dělníky", "veřejné a soukromé zaměstnance", "maloživnostníky" a "sociálně slabé příslušníky svobodných povolání", pokud to bylo pro stavbu vlastního domu či zřízení zahrady do výměry 0,5 ha. Dekret dále založil přednostní právo na přiděl uchazečů, kteří se vyznamenali a zasloužili v národně-osvobozovacím boji, a to zejména vojáků, partyzánů, bývalých politických vězňů a rolníků poškozených válkou. Ve zbylých paragrafech bylo konkretizováno přidělové řízení, otázka úhrad za přidělený zemědělský majetek a zápis převodu vlastnictví do pozemkových knih.

⁶⁸ Ibid, s. 152.

⁶⁹ Vláda později vydala v souladu s ustanovením dekretu č. 12 Sb. statut fondu formou nařízení č. 70/1945 Sb. z 20. září 1945.

⁷⁰ Úřední list č.23, 12.června 1945.

Doposud jsem se zabýval otázkou přidělování půdy, nicméně logicky mohla nastat i situace, kdy se neobjevilo dostatečné množství uchazečů české nebo jiné slovanské národnosti, v takovém případě zůstávala půda pod správou Národního pozemkového fondu pro potřeby vnitřního osídlení. Stávalo se tak v okresech s dominantním zastoupením obyvatel německé národnosti.⁷¹ Realizaci vnitřního osídlení upravoval dekret č. 27/1945 Sb., o jednotném řízení vnitřního osídlení z 17. července 1945, jenž měl celostátní platnost. K jednotnému řízení a usměrňování zřídil dále tento dekret osidlovací úřady, a to v Praze a Bratislavě. Tyto úřady podléhaly vedení ústřední komise, v jejímž čele stál ministr vnitra.

3.4.2 Dekret č. 108/1945 Sb.

Na základě dekretu č.108/1945 Sb., jenž měl po dohodě se SNR celostátní platnost, byl bez náhrady konfiskován nepřátelský majetek nemovitý i movitý, zejména i majetková práva, jako např. pohledávky, cenné papíry, vklady, práva nehmotná, jenž byl ke dni faktického skončení německé a maďarské okupace, respektive k okamžiku nabytí účinnosti dekretu ve vlastnictví dekretem vymezených osob. Tyto osoby dekret v § 1 člení do tří kategorií: a) právnické osoby - Německá říše, Království maďarské, veřejnoprávní korporace dle německého nebo maďarského práva, německé strany nacistické, maďarské politické strany a další německé a maďarské právnické osoby včetně majetkových fondů, b) fyzické osoby národnosti německé či maďarské, s výjimkou osob, které prokázaly, že zůstaly věrné ČSR, c) fyzické a právnické osoby, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně ČSR a další osoby ve smyslu § 18 velkého retribučního dekretu. O tom, zda byly splněny podmínky pro konfiskaci, rozhodoval příslušný okresní národní výbor, svou roli zde sehrály i zemský národní výbor a na Slovensku příslušný orgán SNR.⁷²

Pokud se porovná výše uvedený okruh osob, kterým bylo konfiskováno dle dekretu č. 108 Sb., s okruhem osob, kterým byl majetek znárodněn bez náhrady dle paragrafu § 7 znárodnovacího dekretu č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, zjistí se, že je shodný. Tato skutečnost není

⁷¹ KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002, s. 310.

⁷² Podrobněji k tomu viz KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002, 511 s., s. 318-319.

náhodná, ale stalo se tak z popudu ministerstva průmyslu v čele s Bohumilem Laušmanem, které požadovalo úpravu původní osnovy dekretu č. 108 Sb., tak aby bylo dosaženo jednotné textace obou norem u příslušných ustanovení. Zápis ze schůze vlády ze dne 24. srpna 1945 uvádí: *"Z důvodů politických je třeba, aby osnova, vypracovaná ministerstvem vnitra, která je širší, resp. rámcová, podchytila též okruh osob, s nímž operuje zamýšlená konfiskace průmyslového majetku. Jinak unikly by především podniky, patřící nyní zahraničnímu kapitálu [...]."*⁷³ Primárním důvodem pro tuto revizi byla tedy obava z úniku "miliardových" podniků, v nichž byl zastoupen zahraniční kapitál.⁷⁴

Přes svůj zásadní význam si dekret č. 108 Sb. držel určitý časový odstup od výše uvedených konfiskačních norem. Tento fakt byl důležitý i pro vymezení jeho vztahu ke znárodňovacím právním předpisům. Dekret č. 108 Sb. nabyl účinnosti 30. října 1945, tedy o tři dny později než relevantní znárodňovací dekrety č. 100–103 Sb. a nevztahoval se na nepřátelský majetek, který již takto podlehl znárodnění. Subsidiární vztah měl i vůči zemědělskému dekretu č. 12/1945 Sb.

Dekret dále umožňoval výjimky z konfiskace: z konfiskace byla vyňata ta část movitého majetku, která byla nezbytná k uspokojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání výše uvedených osob (v § 1 odst. 1–3 dekretu č. 108 Sb.) a členů jejich rodiny (např. oděv, peřiny, prádlo, domácí nářadí, potraviny a nástroje). Vynětí z konfiskace se také vztahovalo na majetek, jež pozbyly osoby, které nepodléhaly působnosti § 1, a to pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické perzekuce v době po 29. září 1938. Další formu "moderace" představovala možnost poskytnutí náhrady za konfiskovaný majetek osobám kapitálově zúčastněným na právnické osobě a spoluvlastníkům konfiskovaného majetku, pokud opět nespádaly pod působnost § 1.

Ustanovení části druhé dekretu se věnovaly úpravě Fondů národní obnovy. Fond národní obnovy byl samostatná právnická osoba, zřízená při osidlovacím úřadě⁷⁵ k obstarávání úkolů souvisejících se zatímní správou konfiskovaného majetku a k jeho následnému rozdělení. Zřízení těchto fondů mělo zaručit, že

⁷³ JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 864.

⁷⁴ Ibid, s. 864.

⁷⁵ Jak jsem již uvedl výše tyto úřady měly sídlo v Praze a Bratislavě.

zkonfiskovaný majetek bude opatrován skutečně ku prospěchu státu.⁷⁶ Statut a jednací řád fondů byl podrobněji upraven v souladu s dekretem ve vládním nařízení č. 45/1946 z 1. března 1946. K tomu, aby mohly Fondy úspěšně spolupracovat s osidlovacími úřady, musely s nimi být v úzké organické spojitosti. U každého fondu se zřídil Stálý poradní sbor, jehož účelem bylo zajištění odbornosti správy daného fondu a zároveň zohledňování zájmů příslušných ministerstev.⁷⁷ Co se týče působnosti fondů, šlo především o to, vyhledat a zjistit stav veškerého zabaveného majetku a následně zajistit tento majetek za součinnosti okresních národních výborů a příslušných ministerstev a k tomu i účast v depuračním řízení.⁷⁸ Dále fondům příslušelo provést odevzdání konfiskovaného majetku podle tzv. rámcových plánů či přidělových rozhodnutí a zprostředkování úvěrů přidělcům.

V části třetí dekretu byla upravena problematika tvorby rámcových plánů a přidělové řízení. Osidlovací úřad byl pověřen vypracováním rámcových plánů pro přiděl, které měly především stanovit na základě velikosti podniků a jejich významu kritéria pro přiznání přidělu. V souvislosti s přidělovým řízením pak dekret vymezoval okruh oprávněných uchazečů, kterým se přidělovaly konfiskáty, a to za úhradu. Pod tento okruh spadaly země, okresy, obce, veřejnoprávní korporace, družstva a jiní uchazeči, již splňovali podmínky přidělu podle příslušného ustanovení dekretu.

Co se týče postupu: bezprostředně po okamžiku rozhodnutí o konfiskaci podniku stanovil příslušný národní výbor správce daného podniku. Pokud byl konfiskovaný podnik již pod národní správou zavedenou dekretem č. 5/1945 Sb. (respektive nařízením č. 50/1945 Sb. n. SNR), byla tato národní správa ponechána, ale vedena již podle ustanovení dekretu č. 108 Sb.⁷⁹ Osidlovacímu úřadu pak příslušelo určit ve spolupráci s příslušným ministerstvem, zda zkonfiskovaný podnik vůbec přijde do přidělu nebo bude dán do likvidace. Právě pro tento účel vypracoval osidlovací úřad plán podniků skupin A, B a C, který je sestupně třídil podle jejich hospodářského významu a vhodnosti dalšího provozu.⁸⁰ Dekret č. 108 Sb. také upravoval zřizování přidělových komisí.

⁷⁶ Důvodová zpráva k vládou schválenému znění dekretu o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. In: JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 878.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 878.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 878–879.

⁷⁹ LHOTA, Václav. *Znárodnění v Československu 1945–1948*. Praha: Svoboda, 1987, s. 229.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 229.

Zvláštností bylo, že až do konečného rozhodnutí o osudu majetkové podstaty byl sice zkonfiskovaný majetek ve vlastnictví státu, ale přesto tvořil samostatnou majetkovou podstatu. Dekret č. 108 Sb. konkrétně neurčil formu vlastnictví konfiskátů, zabavených na jeho základě. Tato neurčitá dikce o vlastnickém vztahu státu vůči konfiskátu byla, jak uvedl Václav Lhota, "citlivým místem dekretu", protože mohla umožnit její pružný výklad a ve finále i možnost zabránění důsledné konfiskaci.⁸¹

V části čtvrté dekretu nalezneme trestní ustanovení, které mají chránit realizaci dekretu. Ty stanovily, že kdo vědomě poruší některé ustanovení dekretu nebo nařízení podle něj vydaných či se dopustí pletich způsobilých rušit konfiskaci nebo řádné přidělování konfiskovaného majetku, bude potrestán okresním národním výborem pokutou do 1 milionu korun anebo vězením do 1 roku.

Nakonec bych rád zmínil, že dekret č. 108 byl doprovázen četnými prováděcími předpisy, které ho podrobně upřesňovaly a konkretizovaly. Byly to směrnice ministerstev, pokyny ministerstva vnitra, vyhlášky osidlovacích úřadů, výnosy ministerstva vnitra pro národní výbory, vládní nařízení a později vydané zákony.⁸²

3.5 Znárodnění: úvod

Další velkou oblast relevantních právních předpisů tvoří znárodnovací dekrety, které zásadně ovlivnily poválečnou strukturu vlastnických vztahů a znamenaly tak odklon od dosavadního převážně liberálního a individualistického ústavního pojetí vlastnictví, které tu panovalo za první republiky. Nutno dodat, že po formální stránce tu přesto byla proklamována kontinuita s československou ústavou z roku 1920 a nezbyvá než konstatovat, že z právního hlediska tomu tak skutečně bylo.⁸³ Právními předpisy upravujícími rozsah a oblasti znárodnění tedy jsou:

- dekret č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu, ze dne 11. srpna 1945, jenž nabyl účinnost 28. srpna,
- dekret č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, ze dne 24. října 1945, jenž nabyl účinnost 27. října 1945,

⁸¹ Ibid, s.229.

⁸² Výčet hlavních prováděcích předpisů k dekretu č. 108/1945 Sb. viz JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 854.

⁸³ Viz již dříve citovaný § 109 Ústavy ČSR z roku 1920.

- dekret č. 101/1945 Sb., o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského, ze dne 24. října 1945, jenž nabyl účinnost 27. října 1945,
- dekret č. 102/1945 Sb., o znárodnění akciových bank, ze dne 24. října 1945, jenž nabyl účinnost 27. října 1945,
- dekret č. 103/1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven, ze dne 24. října 1945, jenž nabyl účinnost 27. října 1945.

Požadavek na znárodnění klíčových odvětví těžkého průmyslu, dolů, bankovníctví a pojišťovnictví se nevyskytl až po válce, ale opakovaně se objevoval v diskuzích jak zahraničního odboje v Londýně a Moskvě, tak i v programech domácího odboje. Přestože Košický vládní program přímo otázku znárodnění neřešil, strany Národní fronty v červenci 1945 dospěly ke konsenzu, že znárodnění bude provedeno ještě před ustavením Prozatímního národního shromáždění,⁸⁴ a to formou dekretů prezidenta republiky. Ústavní dekret č. 2/1940 Úř. věst. čsl. sice zakládal legislativní pravomoc prezidenta, nicméně pouze po dobu "platnosti zatímního státního zřízení",⁸⁵ a proto pro realizaci představ politických podpůrců předčasného znárodnění bylo nutné tuto pravomoc prodloužit až do svolání Prozatímního národního shromáždění, a tak se také stalo vydáním ústavního dekretu č. 3/1945 Úř. věst. čsl., o výkonu moci zákonodárné v přechodném období.

Masivní podporu rozsáhlého a co nejrychleji uskutečněného znárodnění představovaly odbory reprezentované Ústřední radou odborů (ÚRO). Činili tak především formou nátlakových akcí. Nástrojem k dosažení těchto cílů bylo podepisování petic, přijímání rezolucí, konání manifestačních akcí odborů, závodních rad⁸⁶ a osazenstev závodů. Z této euforické situace těžili především komunisté a levicové křídlo sociálních demokratů a používali ji jako argument při vynucování vlastních požadavků na znárodnění.⁸⁷ Pro doplnění ještě zmíním, že komunisté zpočátku s radikalizací takticky vyčkávali, aby měli větší jistotu, že jim sázka na znárodnění v následném politickomocenském boji skutečně pomůže: *"Zatímco v prvních týdnech po květnu 1945 byla netrpělivost dělnictva komunistickou stranou*

⁸⁴ Zřejmě šlo o snahu vyhnout se případným obstrukcím či zpomalení znárodnění podle představ těchto stran, protože ustavující schůze Prozatímního národního shromáždění proběhla již 28. října 1945, tedy jen jeden den po účinnosti dekretů.

⁸⁵ To ukončilo svou činnost ke 2. dubnu 1945, když se v Košicích vytvořila nová vláda Národní fronty.

⁸⁶ Postavení závodních rad upravoval dekret č. 104/1945 Sb., o závodních a podnikových radách z 24. října 1945.

⁸⁷ KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Česká společnost po roce 1945, s. 51–53.

*poněkud tlumena, v dalších měsících KSČ využívala jeho radikalizaci a prostřednictvím odborových organizací podněcovala požadavky na znárodnění. Tlak dělnictva na prosazování co nejrychlejšího znárodnění se stupňoval a byl jednou z hlavních oblastí nátlakové aktivity."*⁸⁸

Idea znárodnění si překvapivě získala četné příznivce i mezi soukromníky. Přispěl k tomu významně fakt, že čelní vládní představitelé slibovali ochranu a podporu soukromému sektoru. Například Klement Gottwald k tomu ve svém projevu z 15. července 1945 řekl: *"Na druhé straně je třeba s veškerou rozhodností zdůraznit, že ve vládě nikoho ani nenapadne zestátňovat náš střední a drobný průmysl anebo dokonce snad živnosti. Kdokoli takové pověsti šíří, zabývá se rozšiřováním nepřátelské, protistátní propagandy. Úmysl vlády je opačný..."*⁸⁹

Historik Karel Kaplan se ve své knize *Znárodnění a socialismus* z roku 1968 zabýval úvahami o znárodnění. Uvědomoval si, že znárodnění československého průmyslu a bank se provádělo v období, kdy bylo hospodářství republiky ve "svízelné situaci" a většina průmyslových podniků čelila velkým těžkostem. Dále psal, že tyto těžkosti nemohly však znárodnovací proces zastavit, naopak dělníci poučení minulostí o to více trvaly na svých požadavcích. Převládajícím přesvědčením pak bylo, že přechod velkého průmyslu a bank do státního vlastnictví je nejlepším způsobem, jak provést poklidně bez sociálních otřesu hospodářskou obnovu.⁹⁰ Pak myšlenku výstižně uzavírá, cituji: *"Mnozí dělníci podléhali iluzím a považovali znárodnění za všelék na hospodářské obtíže, očekávali od něho okamžité zlepšení svého sociálního postavení. K iluzím přispívaly také projevy některých funkcionářů. I prezident Beneš sice před nebezpečím takových iluzí varoval, ale přesto předpokládal, že znárodnění přinese během dvou let očekávaný blahobyt."*⁹¹

Je zřejmé, že nelehká poválečná situace opravdu vyžadovala naléhavě státní intervenci. Jak je zpětně vidno, nejen dělník očekávající po nevalných zkušenostech z Velké hospodářské krize roku 1929 a zvláště pak po hrůzách a chudobě druhé světové války, lepší život, ale i státník kalibru Edvarda Beneše nedokázal a ani nemohl předvídat další vývoj. Ostatně znárodnění jako takové nebylo vnitrostátně

⁸⁸ Ibid, s. 53.

⁸⁹ GOTTWALD, Klement. *Proti fašismu a válce, za lidovou demokracii a socialistickou revoluci*. Praha: Svoboda, 1986, s. 253.

⁹⁰ KAPLAN, Karel. *Znárodnění a socialismus*. Praha: Práce, 1968. Knižnice kroniky práce a bojů, s. 18.

⁹¹ Ibid, s. 18.

ojedinělý fenomén Československa, ale podobné koncepce přicházely i z dalších zemí včetně vyspělých západních zemí jako Velké Británie a Francie.

3.5.1 Příprava znárodňovacích dekretů

Samotná příprava znárodňovacích dekretů se odehrávala ve značně hektické atmosféře a provázely ji zásadní politické a právně-teoretické spory, jež se vedly zejména o rozsah a tempo znárodnění, ale i o otázce poskytování náhrad. Zatímco především komunisté a sociální demokraté byli zastánci rozsáhlého a jednorázově provedeného znárodnění, například strana lidová a Demokratická strana požadovaly umírněnější a rozvážnější přístup, uskutečňovaný po etapách, či využívající družstevního vlastnictví.⁹²

K zahájení přípravných prací na znárodňovacích normách došlo již v první polovině července 1945. Dne 18. července 1945 se při ministerstvu průmyslu ustavila ústřední pracovní komise pro znárodnění průmyslu, která měla 52 členů, a již předsedal ministr průmyslu Bohumil Laušman.⁹³ Členy této komise pak byli vedoucí pracovníci ministerstva průmyslu, ÚRO, Ústředního svazu čs. průmyslu, Národní banky, ČVUT a styční úředníci pověřenectva SNR pro průmysl a obchod. Vzhledem k rozsahu činnosti bylo nezbytné zřídit ještě 7 odborných subkomisí podle odvětví průmyslu, které měly za úkol připravovat potřebné podklady.⁹⁴

3.5.2 Znárodnění filmu

Jako první podlehl znárodnění filmový průmysl. Stalo se tak s účinností ke dni 28. srpna 1945 na základě dekretu č. 50/1945 Sb., tedy o dva měsíce dříve v porovnání s ostatními oblastmi znárodnění. Dekret definitivně zavedl státní monopol na výrobu filmů, provozování filmových ateliérů, laboratorní zpracování filmů, jejich půjčování a veřejné promítání, jakož i na jejich dovoz a vývoz. Působnost dekretu se naopak nevztahovala na filmovou činnost ministerstva národní obrany a amatérský film.

⁹² KUKLÍK, Jan, Karolina ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 27.

⁹³ Silně ideologicky zbarvené vyličení významu osoby B. Laušmana pro znárodnění viz BERGER, Oldřich Eduard. *Velké dílo: hospodářsko-politický profil československého znárodnění*. I. vydání. Praha: Dělnické nakladatelství, 1946, s. 20–24.

⁹⁴ JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 509.

Přípravy "přechodné úpravy věcí filmových" počaly ještě před koncem války, a to na půdě exilového ministerstva hospodářské obnovy, v jehož čele stál sociální demokrat František Němec.⁹⁵ Význam, jaký přikládala vláda filmovému průmyslu, ilustruje i důvodová zpráva, jež byla připojena k původnímu návrhu dekretu z konce května 1944: "*Film přece není pouze obchod. Z hlediska státního je propagandou a výchovným prostředkem a má mnohé jiné namnoze významnější úkoly, než pouze býti výnosným podnikáním či obchodem. Proto musí býti státu vyhražena větší ingerence na film, bez ohledu na hospodářskou soustavu.*"⁹⁶

Nicméně chronologicky následující Košický vládní program požadavek znárodnění filmu přímo nevyslovoval. Právě to se stalo předmětem sporů během vládních jednání v létě 1945. Zatímco demokraté kritizovali podobu plánovaného znárodnění jako zásadní překročení původní dohody, komunisté v čele s Václavem Kopeckým naopak prohlašovali úplnou programovou shodu s návrhem dekretu, a to na základě jeho velmi extenzivního výkladu. I když nesouhlas s rozsahem⁹⁷ zestátnění padl i ze strany lidovců a některých národních socialistů, umírněný přístup se ve finále naprosto neprosadil.⁹⁸

Přestože měl dekret celostátní platnost, pro jeho realizaci musela SNR vydat ještě nařízení č. 56 Sb. n. SNR, o opatřeních v oblasti filmu na Slovensku.⁹⁹

3.5.3 Znárodnění dolů a některých průmyslových podniků

Jak jsem již zmínil, příprava znárodnovacích dekretů probíhala v horečných podmínkách, zejména pak říjnová série dekretů¹⁰⁰ byla schválena doslova na poslední chvíli.¹⁰¹ Kuklík k tomu píše: "*Vláda byla pod dvojím tlakem – na jedné straně E. Beneš mohl po dalších průtazích splnit svojí hrozbu, že znárodnovací předpisy předloží k projednání až parlamentu, avšak na druhé straně tu byla hrozba protestních akcí ze strany Ústřední rady odborů, která počítala s tím, že*

⁹⁵ Ibid, s. 389.

⁹⁶ Ibid, s. 392 a násl.

⁹⁷ Tento rozsah ostatně neodpovídal ani původním představám exilové vlády, která počítala jen s prozatímním opatřením.

⁹⁸ Ibid, s. 395 a násl.

⁹⁹ LHOTA, Václav. *Znárodnění v Československu 1945-1948*. Praha: Svoboda, 1987, s. 89.

¹⁰⁰ V této souvislosti mám na mysli dekrety č.100-103 Sb./1945.

¹⁰¹ Viz zápis 93.schůze vlády z 24. října 1945. In: JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 796.

*znárodňovací předpisy budou slavnostně vyhlášeny na velké manifestaci „pracujícího lidu“.*¹⁰²

Přípravné práce na dekretu č. 100/1945 Sb. provázely četné diskuze¹⁰³ na úrovni úřadu vlády, jednotlivých ministerstevch a ÚRO, které se týkaly zejména rozsahu a metody znárodnění, otázky finančního dopadu na hospodaření samosprávních svazků a mezinárodních aspektů reformy. Dále se debatovalo o věcech souvisejících, jako například vymezení působnosti závodních rad, zavedení všeobecné pracovní povinnosti či o otázce industrializace Slovenska.¹⁰⁴

Paragraf 1 dekretu č. 100 Sb. stanovil, že se znárodňují zestátněním¹⁰⁵ veškeré doly včetně související práv (podniky provozované podle obecného horního zákona) a nejvýznamnější podniky energetického průmyslu, železářny, ocelárny, válcovny oceli, hutí, slévárny s více než 400 zaměstnanci, válcovny, lisovny a tažírny kovů, podniky průmyslu kovodělného a elektrotechnického s více než 500 zaměstnanci, podniky zbrojního, chemického průmyslu a další. Ustanovení § 1 podrobně určovalo, které podniky se měly znárodnit, a to buď bez dalšího, anebo k požadavku znárodnění ještě přistupovala taxativní podmínka v podobě kritéria dekretem specifikovaného počtu zaměstnanců daného podniku v rozhodném období. Určitou kontroverzí bylo, že co se týče tohoto rozhodného období, předpis rozlišoval těžký a lehký průmysl.¹⁰⁶ Prvně jmenovaný případ fixoval potřebný počet zaměstnanců k období 1. ledna 1942–1944, neboť těžký průmysl dosáhl svého vrcholu právě ke konci války. Naopak lehký průmysl postupně stagnoval a vyšší zaměstnanosti se těšil spíše na začátku konfliktu, a proto se zjišťoval počet zaměstnanců k 1. lednu 1938–1940.¹⁰⁷ Méně častějším rozhodujícím kritériem pak byl i objem výroby (například sklárny s celkovým pánvovým obsahem přes 1000 litrů).

¹⁰² KUKLÍK, Jan. Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Praha: Linde, 2002, s. 333-334.

¹⁰³ Dokumenty podrobně dokládající tyto diskuze viz JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 497-660.

¹⁰⁴ KUKANOVÁ, Katarína. Znárodnění v Československu v letech 1945-1948. In: KUKLÍK, Jan. *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011, s. 72. Podrobně viz KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 158 a násl.

¹⁰⁵ K pojmu zestátnění viz první kapitola této práce.

¹⁰⁶ Domnívám se, že v tomto případě převážila touha po větším rozsahu znárodnění na úkor skutečné potřeby. Ostatně "kritérium počtu zaměstnanců" samo o sobě otvíralo možnost hospodářsky neospravedlnitelným znárodněním.

¹⁰⁷ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 209–210.

Působnost dekretu č. 100 Sb. se nevztahovala na tyto podniky: a) výdělková a hospodářská družstva (společenstva), včetně podniků, které náležely tomuto družstvu či společenstvu po 29. září 1938, b) podniky, o jejichž vynětí ze znárodnění rozhodla vláda na návrh ministra průmyslu (na Slovensku v dohodě s pověřencem průmyslu a obchodu) "ve zvlášť odůvodněných případech", s výjimkou podniků a práv spadajících pod § 1, odst. 1, č. 1 (především doly a ložiska nerostných bohatství), c) podniky, o kterých rozhodl ministr průmyslu po dohodě s ministrem financí (na Slovensku v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod a po slyšení pověřence pro finance), že budou vyloučeny ze znárodnění za účelem jejich trvalého zastavení v případech, kdy další provozování není ve veřejném zájmu, pokud se o takovém zastavení usnesla vláda.

Dekret rovněž obsahoval ustanovení, jež zmocnilo ministra průmyslu (na Slovensku po dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod) vyhlásit v Úředním listě (na Slovensku v Úředním věstníku), které podniky byly na základě tohoto předpisu znárodněny. Záměrem tohoto ustanovení bylo zjednat právní jistotu ohledně toho, zda byl podnik skutečně znárodněn, a vyhláška ministra průmyslu v této věci měla tedy pouze deklaratorní účinek.¹⁰⁸

Paragraf 4 dekretu stanovil rozsah majetku, který měl nabýt československý stát do vlastnictví znárodněním podniků¹⁰⁹. Znárodnění se ve smyslu § 4 týkalo veškerých nemovitostí, budov a zařízení sloužících provozu znárodněného podniku, veškerého příslušenství podniku včetně práv (např. patenty, licence, živnostenská oprávnění, známky, vzorky, směnky, cenné papíry, hotovost, pohledávky), jakož i všech hotových i nedokončených výrobků, polotovarů, zásob a hmot, které patřily podniku ke dni účinnosti dekretu. Pod výčet § 4 toho, co mělo být znárodněno dále spadala ložiska a naleziště surovin a také veškeré pomocné podniky a závody náležící stejnému vlastníku, stejně tak i ty, které tvořily se znárodněným podnikem nerozlučný hospodářský celek, a kromě toho při splnění podmínek § 4 i podniky koncernové.

¹⁰⁸ Viz konečná důvodová zpráva k vládní osnově dekretu. In: JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 652 a násl.

¹⁰⁹ Dekret č. 100/1945 Sb. se tímto vlastně pokouší vymezit, co považuje za "podnik". Kuklík k tomu píše: "Bylo především jasné, že dekret č. 100/1945 Sb. používal pojem "podnik" a "závod" v širším a "národohospodářském" pojetí než jen jako pojem čistě právní." KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 210.

V návaznosti na to je nutné dodat, že možnost zakládat nové podniky ve znárodněných odvětvích, které dekret taxativně specifikoval v § 3, jakož i nabývat k tomu potřebná oprávnění měla být dle tohoto předpisu vyhrazena československému státu. Na návrh ministra průmyslu (na Slovensku v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod) mohla vláda toto právo (vyjma dolů) přenést na jinou fyzickou či právní osobu a zavázat je podmínkami.

Tímto způsobem znárodněné majetkové podstaty vplynuly do tzv. národních podniků. Důvodová zpráva k vládní osnově dekretu blíže specifikuje: "*Po prvním období znárodnovacího procesu, v němž přešlo vlastnictví znárodněného podniku na stát a v němž majetková podstata znárodněného podniku je subjektem práv a závazků vzniklých jeho provozováním (§ 28), dochází k vlastnímu cíli znárodnění –ke zřízení národních podniků z majetkové podstaty znárodněných podniků a státních podniků ve znárodněných odvětvích. Tyto podniky ovšem z povahy věci neprocházejí prvou etapou znárodnovacího procesu; budou pouze včleněny do organizace národních podniků a převezmou jejich organizační ústrojí a podnikatelské postavení (§ 18).*"¹¹⁰ Národní podnikům a jejich organizaci se věnoval oddíl III. dekretu č. 100 Sb. Především bych rád zmínil, že se jednalo o samostatné právnické osoby (ale zároveň i majetek státu)¹¹¹, které zřizoval ministr průmyslu v dohodě s ministrem financí (na Slovensku též v dohodě s pověřenci pro průmysl a obchod a pro finance). V postavení jejich zřizovatele byl tedy stát, jenž měl i další řídicí a dozorčí funkce v jejich fungování.¹¹² Zřízení národního podniku se vyhlášovalo v úředních listech, což mělo být vedeno snahou informovat veřejnost o nastalé změně.¹¹³ Na základě dekretu bylo vydáno i vládní nařízení č. 6/1946 Sb. z 15. ledna 1946, kterým se vydal Statut národních podniků průmyslových, jenž upravoval zejména strukturu orgánů těchto podniků.

Další významnou oblastí, kterou se dekret č. 100 Sb. zabýval, byla otázka náhrad. Znárodnění majetku dle dekretu mělo být zásadně za náhradu, pro jejíž určení byl rozhodný stav znárodněného majetku podniku v den jeho převzetí

¹¹⁰ JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 657.

¹¹¹ Ty však ve smyslu § 24 dekretu č. 100/1945 Sb. stále podléhaly dozoru ministra průmyslu (na Slovensku v dohodě s pověřencem pro průmysl a obchod).

¹¹² KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940–1945*. Praha: Linde, 2002, s. 335.

¹¹³ JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 657.

národním podnikem, jakož i závazků k němu v tento den náležitých. Náhrada se rovnala obecné ceně majetku, která se vypočítala podle úředních cen ke dni vyhlášení dekretu, a pokud takových cen nebylo, určila se podle ceny zjištěné úředním odhadem po odečtení pasiv. Při výpočtu náhrady se nepřihlíželo k hodnotě např. nevytěženého nerostného bohatství, báňských oprávnění, majetku určeného pro sociální, vzdělávací či obdobné účely. Samotná náhrada se pak měla poskytnout v cenných papírech (vydaných Fondem znárodněného hospodářství¹¹⁴), hotovosti či v jiných hodnotách. O náhradě, jakož i o způsobu jejího vyplacení rozhodoval ministr průmyslu v dohodě s ministrem financí (na Slovensku v dohodě s pověřenci pro průmysl a obchod a pro finance). Významný pak byl § 7, jenž vymezil okruh osob, kterým se náhrada neposkytovala. Tyto osoby dekret v § 7 člení do tří kategorií¹¹⁵: a) právnické osoby – Německá říše, Království maďarské, veřejnoprávní korporace dle německého nebo maďarského práva, německé strany nacistické, maďarské politické strany a další německé a maďarské právnické osoby včetně majetkových fondů, b) fyzické osoby národnosti německé či maďarské, s výjimkou osob, které prokázaly, že zůstaly věrný ČSR, c) fyzické a právnické osoby, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně ČSR a další osoby ve smyslu § 18 velkého retribučního dekretu. O tom, zda fyzické či právnické osobě skutečně nepříslušela náhrada, rozhodoval ministr průmyslu v dohodě s věcně příslušným ministrem (na Slovensku také v dohodě s věcně příslušnými pověřenci).

Nakonec bych rád zmínil oddíl V. dekretu, jenž obsahoval trestní ustanovení, jejichž smyslem byla ochrana znárodnění. "Ochranné" trestní normy, jak jsem již zmínil v podkapitole 3.4.2, obsahoval i konfiskační dekret č. 108/1945 Sb. Kontroverzí norem dekretu č. 100 Sb. byly však, dle mého názoru nepřiměřeně přísné tresty. Například za spáchání zločinu pletich stanovil dekret trest těžkého žaláře od jednoho roku do pěti let a peněžitý trest do 10 milionů korun. Pletichy byly ale v dosavadním zákonodárství kvalifikovány zpravidla pouze jako přečin.¹¹⁶

¹¹⁴ Podrobnější úpravy se mu dostalo vydáním vládního nařízení č. 253/1948 Sb., o Fondu znárodněného hospodářství, ze dne 9. listopadu 1948.

¹¹⁵ Tyto kategorie se shodují s okruhem osob uvedených v § 1 konfiskačního dekretu č. 108/1945 Sb., a proto jsem si dovolil tento text převzít z podkapitoly 3.4.2 této práce.

¹¹⁶ Ibid, s. 646.

3.5.4 Znárodnění potravinářského průmyslu

Původně se počítalo, že ustanovení o znárodnění v oblasti potravinářské výroby budou začleněna do vládní osnovy dekretu o znárodnění klíčového a velkého průmyslu.¹¹⁷ Není proto náhodou, že lze spatřovat mezi těmito dekrety nemalou podobnost, navíc dekret č. 101/1945 Sb. na dekret č. 100 Sb. přímo odkazoval, např. v otázce náhrady.

Dnem vyhlášení dekretu č. 101 Sb. se znárodnily cukrovary, rafinerie cukru, průmyslové lihovary, rafinerie lihu, pivovary s objemem výroby více než 150 000 hl piva v roce 1937, mlýny s technickým zařízením o denní výkonnosti nejméně 60 tun obilí v den počátku účinnosti dekretu, podniky na výrobu umělých jedlých tuků s více než 150 zaměstnanci a podniky na výrobu čokolády a cukrovinek s více než 500 zaměstnanci. Z výše uvedeného lze dovodit, že obdobně jako dekret č. 100 Sb. i potravinářský dekret používal pro určení toho, zda má být podnik znárodněn, kombinaci kritéria počtu zaměstnanců lehkého průmyslu a kritéria objemu výroby. Je třeba zmínit, že samotné podřazování konkrétních případů podniků pod výše uvedené kategorie vyžadovalo relativně podrobný odborný výklad.¹¹⁸

Ustanovení dekretu č. 101 se nevztahovala na tzv. výdělková a hospodářská společenstva, rolnické akciové cukrovary a rafinerie cukru. Obdobně jako dekret č. 100 Sb. i potravinářský dekret umožňoval vyjmutí či vyloučení ze znárodnění s tím rozdílem, že roli ministra průmyslu (dekret č. 100 Sb.) zastává v dekretu č. 101 Sb. namísto něj ministr výživy. Ministr výživy (na Slovensku v dohodě s pověřencem pro výživu a zásobování) pak také vyhlášoval, které podniky byly znárodněny, a to v Úředním listě, respektive Úředním věstníku. Naopak důležitým specifikem dekretu č. 101 Sb. byla možnost zřídit národní podnik nejen z majetkové podstaty znárodněných podniků, ale i z majetku konfiskovaného, jakož i z dosavadních státních podniků.

Analogicky k dekretu č. 100 Sb. bylo také na základě dekretu č. 101 Sb. vydáno vládní nařízení č. 77/1946 Sb. z 9. dubna 1946, kterým se vydal Statut národních podniků potravinářských.

¹¹⁷ LHOTA, Václav. *Znárodnění v Československu 1945-1948*. Praha: Svoboda, 1987, s. 154.

¹¹⁸ KUKLÍK, Jan. *Znárodnění Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 213.

3.5.5 Znárodnění bankovníctví

Také dekret č. 102/1945 Sb. převzal základní koncepční rámec dekretu č. 100 Sb., jenž je upraven tak, aby odpovídal specifikům bankovního sektoru, a proto zmíním především tyto odlišnosti. Dnem vyhlášení dekretu č. 102 Sb. se znárodnily zestátněním akciové společnosti provozující bankovní a peněžní obchody (akciové banky) a přeměnily se¹¹⁹ v národní podniky (banky). Samotným znárodněním pak přešla práva a závazky akciových bank na nově vzniklé národní podniky. "Banky" jako samostatné právnické osoby se zapisovaly do obchodního rejstříku. Přihlášku k zápisu banky podávala její nová správa u krajského soudu, v jehož obvodu měla banka sídlo. Významné bylo dále ustanovení, které bankám určilo povinnost odvádět přebytky svých výtěžků státu, ale až po potřebné dotaci rezervního fondu. Naopak odlišnost od dekretu č. 100 Sb. nevykazovala ustanovení týkající se náhrady, stejně tak jako ustanovení trestní.

Bankovní sektor spadal do působnosti ministerstva financí, kromě toho byla k "jednotnému vedení věcí bank" vládou zřízena Ústřední správa bank, a to na návrh ministra financí. Obdobně měla být zřízena na Slovensku v dohodě s pověřencem pro finance Oblastní správa bank podřízená správě ústřední. Těmto správám příslušelo např. navrhování členů představenstva bank ministru financí, zkoumání účtů a navrhování schválení roční účetní závěrky taktéž ministru financí a koordinace činností jednotlivých bank.

3.5.6 Znárodnění pojišťoven

Kromě toho, že dekret č. 103 Sb. rovněž koncepčně vycházel z dekretu č. 100 Sb., podobal se do jisté míry i dekretu č. 102 Sb. Opět se zaměřím pouze na specifika tohoto dekretu. Dekret č. 103 Sb. znárodněním smluvní (soukromé) pojišťovnictví. Oprávněny provozovat smluvní pojištění po živnostensku byly do budoucna pouze pojišťovny – národní podniky. Mezi odchylky patřily například podrobnější úprava použití přebytků hospodaření a určení forem znárodnění.

Za účelem "jednotného vedení smluvního pojišťovnictví" byla zřízena Pojišťovací rada, jež byla podřízená ministerstvu financí. Úkolem Rady pak bylo například: pečovat o to, aby činnost pojišťoven byla v souladu se zásadami řízeného

¹¹⁹ Dekret č. 102 sb. výslovně říkal, že se "přeměňují v národní podniky", k převodu majetku tedy došlo bez přechodné fáze, jako tomu bylo u dekretů č. 100 Sb. a č.101 Sb.

hospodářství a zájmy ČSR; určovat zásady soutěže mezi pojišťovnami; vykonávat smírčí soudnictví mezi pojišťovnami a vykonávat dozor nad pojišťovnami.

Zásadní roli v případě dekretu č. 103 Sb. hrály vyhlášky ministra financí č. 2086 až 2095/1946 Úř. I. ČSR I ze dne 20. listopadu 1946 o některých opatřeních podle § 4 či § 10 dekretu č. 103 Sb. Právě na základě těchto vyhlášek byly zřízeny národní podniky Pojišťovna Slavia, Pražská pojišťovna, První československá pojišťovna, Pojišťovna Slovan a Nemocenská pojišťovna.¹²⁰

¹²⁰ JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, s. 778.

4 Druhá etapa znárodnění, osud soukromého sektoru a události předcházející

Hned zkraje této kapitoly bych rád vysvětlil její účel. Za jádro diplomové práce považuji kapitolu předešlou, a proto jí bylo třeba věnovat dostatek prostoru. V kapitole páté se budu věnovat období po roce 1989, tedy problematice privatizace a restituce. Abych obě období mohl zařadit do logické struktury této práce, je nezbytné připomenout, co se stalo se znárodněnými majetkovými podstatami následně, a jak znárodnovací proces pokračoval. Vzhledem k výše uvedenému se domnívám, že postačí tak učinit poněkud stručněji, a to s akcentem na právní aspekt.¹²¹

4.1 Stručné uvedení do historického kontextu (období 1946-1948)

Do řádných voleb, které se konaly 26. května 1946, plnilo funkci zákonodárského sboru ČSR Prozatímní národní shromáždění. Na základě výsledků těchto voleb¹²² vzniklo jednokomorové Ústavodárné Národní shromáždění, které Prozatímní národní shromáždění nahradilo, a jehož hlavním cílem bylo přijetí nové československé ústavy, a to nejdéle do dvou let, čímž bylo zároveň vymezeno jeho funkční období.¹²³

Nově vzniklá vláda, které předsedal Klement Gottwald přijala tzv. Budovatelský program (programové prohlášení vlády z 8. července 1946), který požadoval především vypracování dvouletého plánu "hospodářské obnovy a výstavby republiky" a přípravu nové ústavy. Významné je, že program přímo vyslovil požadavek ústavního zakotvení "výsledků znárodnění".

Dále byla revidována prvorepubliková pozemková reforma na základě zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, ze dne 11. července 1947. V této souvislosti bych rád zmínil tzv. Hradecký program, který spadal také do tohoto období. Tento program navazoval na návrhy šesti zemědělských zákonů a byl

¹²¹ Podrobné pojednání o období 1948-1989 s důrazem na právní úpravu viz KUKLÍK, Jan. Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 304-395. Komplexní hospodářské a sociální hledisko zohledněno viz PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 2. díl, období 1945-1992. Brno: Doplněk, 2009. 1002 s., s. 107-938.

¹²² V celostátním měřítku zvítězili komunisté, ale na Slovensku Demokratická strana. Podrobné výsledky viz GRONSKÝ, Ján. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. Praha: Karolinum, 2006, s. 180.

¹²³ Ibid, s. 176.

vyhlášen ministrem zemědělství Júliem Ďurišem dne 4. dubna 1947. Heslem programu bylo, že "půda patří těm, kdo na ní pracují". Program dále vyslovoval další požadavky pro tuto oblast. V letech 1946–1948 rovněž probíhal tzv. boj o průmyslové konfiskáty, který spočíval v úspěšné nátlakové aktivitě komunistů a odborů na státní orgány, tak aby majetek konfiskovaný podle dekretu č. 108/1945 Sb. nebyl přerozdělován, ale namísto toho sloučen se znárodněnými podniky a posílil tak státní sektor.

Završením tohoto období byl Únorový převrat, jenž v součtu znamenal definitivní převzetí moci Komunistickou stranou v Československu.

4.2 Druhá etapa znárodnění a otázky související

Nově utvořená vláda "obrozené" Národní fronty pod taktovkou komunistické strany vydala záhy programové prohlášení ze dne 10. března 1948, v němž požadovala další znárodnění. Následně byly přijaty zákony, které provedly již naznačenou revizi pozemkové reformy a to:

- zákon č. 44/1948 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o revizi první pozemkové reformy, ze dne 21. března 1948,
- zákon č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon), ze dne 21. března 1948,
- zákon č. 49/1948 Sb., o zemědělské dani, ze dne 14. dubna 1948.

Samotná druhá etapa znárodnění byla realizována nejen novelizací původních znárodňovacích dekretů z roku 1945, ale i vydáním celé škály nových předpisů, které rozšířily rozsah znárodnění i na střední a malé podniky, obchod a živnosti. Výčet těchto nových předpisů tvoří:

- zákon č. 114/1948 Sb., o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků, ze dne 28. dubna 1948,
- zákon č. 115/1948 Sb., o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru, ze dne 28. dubna 1948,
- zákon č. 118/1948 Sb., o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků, ze dne 28. dubna 1948,

- zákon č. 119/1948 Sb., o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství, ze dne 28. dubna 1948,
- zákon č. 120/1948 Sb., o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami, ze dne 28. dubna 1948,
- zákon č. 121/1948 Sb., o znárodnění ve stavebnictví, ze dne 28. dubna 1948,
- zákon č. 122/1948 Sb., o organizaci a znárodnění cestovních kanceláří, ze dne 5. května 1948,
- zákon č. 123/1948 Sb., o znárodnění polygrafických podniků, ze dne 5. května 1948,
- zákon č. 124/1948 Sb., o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení, ze dne 5. května 1948,
- zákon č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku, ze dne 6. května 1948,
- zákon č. 126/1948 Sb., o znárodnění některých šlechtitelských podniků, ze dne 6. května 1948.
- zákon č. 137/1948 Sb., o postátnění Československého rozhlasu, ze dne 28. dubna 1948,
- zákon č. 311/1948 Sb.¹²⁴, o národních dopravních podnicích, ze dne 22. prosince 1948.

Při hodnocení níže uvedených výsledků druhé etapy znárodnění je třeba připomenout, že v praxi se často znárodnovací normy nedodržovaly anebo se hledaly "záminky" k ukončení činnosti podniků¹²⁵. Koncem roku 1948 již fakticky neexistovaly podniky s více než 20 zaměstnanci, znárodněný sektor se podílel na 70 % tvorby národního důchodu a v průmyslu tvořily znárodněné podniky 94,1 %.¹²⁶ Během druhé etapy znárodnění bylo znárodněno takřka 2900 podniků, jenž spadaly do působnosti ministra průmyslu; 795 podniků v působnosti ministra výživy a 1200 podniků ve stavebnictví.¹²⁷

¹²⁴ Ten byl sice vydán až v prosinci, přesto se také jedná o znárodnovací předpis.

¹²⁵ KUKLÍK, Jan, Karolína ADAMOVIČ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 94.

¹²⁶ Ibid, s. 94.

¹²⁷ Ibid, s. 94.

Co se týče náhrady, i v případě výše uvedených předpisů měla být poskytována, nicméně se rozšířil okruh osob, které nárok na náhradu nově neměly. V praxi pak k vyplacení náhrady československým občanům docházelo jen zřídka. Pokud se tak stalo, šlo jen o omezený příspěvek, a to zejména ze sociálních důvodů nebo v případech osob postižených nacistickou perzekucí.¹²⁸ Nicméně i nakonec vyplacená náhrada byla v četných případech fakticky znehodnocena, a to v nadcházející peněžní reformě z roku 1953.

Pro úplnost bych rád nakonec dodal, že postupně byli likvidováni i živnostníci, což umožňovalo vládní nařízení č. 314/1948 Sb., o dočasných omezeních v živnostenském a jiném výdělečném podnikání, ze dne 14. prosince 1948.

4.3 Ústava 9. května

Novou ústavu (známou také jako "Ústava 9. května") přijalo Ústavodárné národní shromáždění dne 9. května 1948, a ta nahradila původní prvorepublikovou Ústavu z roku 1920 s účinností ke dni 9. června 1948. Tímto dnem pozbyla tedy platnost nejen Ústava z roku 1920, ale i všechny zákony ústavní i jiné, které odporovaly Ústavě 9. května či „zásadám lidově demokratického zřízení“. Výjimku ovšem tvořily zákony znárodňovací a zákony o pozemkové reformě. Z hlediska tématu práce je významný především základní článek XII Ústavy, jenž stanovil:

"(1) Hospodářská soustava Československé republiky je založena:

na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví; na vlastnictví půdy podle zásady "půda patří tomu, kdo na ní pracuje"; na ochraně drobného a středního podnikání a na nedotknutelnosti osobního majetku.

(2) Všechno národní hospodářství v Československé republice necht' slouží lidu. V tomto veřejném zájmu řídí stát veškerou hospodářskou činnost jednotným hospodářským plánem."

Ustanovení 1. odstavce tedy dávalo "výsledkům znárodnění" kýžené ústavní zakotvení i v nové Ústavě. V této souvislosti bych rád zmínil také § 153 odst. 2, jenž stanovil: „Zákonem vymezený rozsah provedeného znárodnění nemůže být omezen.“ Toto ustanovení vlastně říkalo, že k provedení případné privatizace je nutná předcházející změna Ústavy. Ustanovení 2. odstavce pak bylo významné zejména proto, že se stalo v kombinaci s preambulí Ústavy 9. května („chceme dojít k společenskému řádu, v němž bude úplně odstraněno vykořisťování člověka

¹²⁸ Ibid, s. 95.

člověkem – k socialismu“) a vybranými paragrafy¹²⁹, základem pro rozsáhlé zásahy do vlastnických vztahů, a to přímo v rozporu s konkrétními ustanoveními Ústavy 9. května.¹³⁰

Dále Ústava 9. května rozlišuje vlastnictví na státní (národní majetek), družstevní, soukromé a komunální. Zmíněný byl i osobní majetek občanů, ale jeho ochrana byla v praxi respektována jen omezeně.

4.4 Další vybraná legislativa a Ústava z roku 1960

Pro ilustraci dalšího vývoje relevantního pro směřování této práce předkládám stručný výběr předpisů, které chronologicky navazují na výše uvedené. V letech 1950 až 1964 neexistoval žádný kodex, který by komplexně upravoval ekonomické právní vztahy. Roli obchodního zákoníku převzal nově vzniklý občanský zákoník vydaný jako zákon č. 141/1950 Sb., ze dne 25. října 1950. Před ním byl vydán další významný předpis, a to zákon č. 99/1950 Sb., o hospodářských smlouvách a státní arbitráži, ze dne 13. července 1950. Do roku 1950 spadá také zákon č. 103/1950 Sb., o národních podnicích průmyslových z 13. července 1950 a následně i směnečný a šekový zákon č. 191/1950 Sb. z 20. prosince. Výše uvedené předpisy byly opakovaně novelizovány s tím, že se tak často stalo formou podzákoných právních aktů.¹³¹

Dne 11. července 1960 byla přijata nová "socialistická" ústava vydaná jako ústavní zákon č. 100/1960 Sb., která již více odpovídala skutečným poměrům. Ústava z roku 1960 se vyznačovala nízkou právní kulturou, zejména proto, že obsahovala barvitě ideologické pasáže na úkor právní kvality textu. Tyto pasáže následně vyústily „k potvrzení“ Komunistické strany jako vedoucí síly v československé společnosti. Pro tuto kapitolu je podstatný zejména její článek 7, který určil, že ekonomickým základem Československé socialistické republiky je "socialistická hospodářská soustava", v níž jsou výrobní prostředky zespolečenštěny a veškeré národní hospodářství je plánovitě řízeno. Ústava z roku 1960 také rozlišovala dvě základní formy tzv. socialistického společenského vlastnictví, a to státní vlastnictví (národní majetek) a družstevní vlastnictví (majetek lidových

¹²⁹ Konkrétně § 164 a §171 ústavního zákona č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.

¹³⁰ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. Praha: Karolinum, 2006, s. 333.

¹³¹ KUKLÍK, Jan, Karolína ADAMOVIČ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011, s. 102-103.

družstev). Tato ústavní norma, ačkoliv byla opakovaně novelizována, platila až do rozpadu Československa (tj. do 31. prosince 1992).

Po přijetí Ústavy z roku 1960 došlo k reformě občanského práva, jejímž výsledkem byl vznik tří samostatných kodexů, a to občanského zákoníku č. 40/1964 Sb., hospodářského zákoníku č. 109/1964 Sb. a zákoníku mezinárodního obchodu vydaného jako zákon č. 101/1963 Sb. Tímto bych kapitolu uzavřel a přesunul se do roku 1989 a let následujících.

5. Závěrečná kapitola: Restituce a privatizace po roce 1989

Problematika restituce a privatizace, jakož i transformace české společnosti po pádu komunistického režimu, otevírá celou škálu otázek, a to nejen z oboru ekonomie a práva. Ucelenější studie by se proto mohla stát předmětem samostatné monografie. Při koncipování této kapitoly si tyto skutečnosti uvědomuji, a proto se v duchu celé práce zaměřím především na právní aspekt zmíněné problematiky. Rád bych čtenáři poskytnul stručný základní přehled o nejdůležitějších zákonech, které mají souvislost s námětem práce a následně ho doplnil o vybranou judikaturu Ústavního soudu. Výchozím bodem pro tuto kapitolu bude tedy relevantní zákonodárství z počátku 90. let, které bude následně doplněné vybranou judikaturou Ústavního soudu ČR. Samostatnou podkapitolu věnuji pak otázce církevních restitucí, a to jednak z důvodu časového odstupu od ostatních restitučních zákonů, jednak proto, že na sebe poutá zvýšenou pozornost veřejnosti.

5.1 Restituce a privatizace v zákonodárství po roce 1989

Důležitým rysem politických a společenských změn po "sametové revoluci" byla nutnost restrukturalizace vlastnických vztahů. Expert na obchodní právo Stanislav Plíva k tomu ve své publikaci z roku 1991 napsal: *"Soukromé vlastnictví výrobních prostředků prohlašuje státními orgány přijatý scénář ekonomické reformy za jeden ze základů fungující tržní ekonomiky. Proto také považuje za jeden z pilířů přechodu k tržní ekonomice proces odstátnění a privatizace"*.¹³² Kromě toho je třeba připomenout snahy co nejvíce nový režim odlišit od toho předcházejícího, tak aby nedošlo k vytvoření pouhého reformního komunismu.¹³³

Ústavní základ pro privatizační a restituční legislativu položil ústavní zákon č. 100/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 100/1990 Sb., Ústava Československé federativní republiky, a ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci, ze dne 18. dubna 1990. Tato „změna a doplnění“ spočívala zejména ve zrovnoprávnění všech subjektů vlastnického práva a přijetí nové koncepce vyvlastnění.

¹³² PLÍVA, Stanislav. *Privatizace majetku státu*. Praha: Prospektrum, 1991, s. 13.

¹³³ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století, s. 399.

Mezi předpisy, které v této podkapitole zmíním, patří zákon č. 427/1990 Sb., o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby (zákon "o malé privatizaci") ze dne 25. října 1990, jenž byl doplněn zákonem ČNR č. 500/1990 Sb., o působnosti orgánů České republiky ve věcech převodů vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby z 15. listopadu 1990. Tyto dva zákony tvořily právní základ pro přechod vlastnického práva k movitým a nemovitým věcem, které byly ve vlastnictví státu, a ke kterým měly státní podniky, rozpočtové a příspěvkové organizace, jakož i národní výbory právo hospodaření. Předmětem převodu vlastnictví dle zákona "o malé privatizaci" nemohly být věci sloužící zemědělské výrobě a takové, jenž by se případně mohly restituovat. Šlo tedy především o věci, které přešly z vlastnictví fyzických osob a obchodních společností, jejichž společníky byly výhradně fyzické osoby, do vlastnictví státu podle předpisů vydaných po 25. únoru 1948 nebo z jiných důvodů po tomto dni, a to, dokud nebyly majetkové nároky těchto osob upraveny zvláštními předpisy. Současně je 25. únor 1948 určen jako tzv. restituční hranice. Restituční hranice ohraničuje tzv. rozhodné období a vyskytuje se i v ostatních restitučních zákonech. Můžeme také hovořit o zásadě rozhodného období.

Dále je významný zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd ze dne 2. října 1990, jenž přinesl do tehdy ještě československého právního řádu nově pojem "zmírnění následků majetkových křivd". Tento předpis se týkal zejména zákona č. 71/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku a vládního nařízení č. 15/1959., o opatřeních týkajících se některých věcí užívaných organizacemi socialistického sektoru, nicméně je potřeba vzhledem k námětu práce zdůraznit, že se také vztahoval na některé případy znárodnění provedené po roce 1948. Zmírnění následků majetkových křivd ve smyslu zákona č. 403/1990 Sb. spočívalo v zásadě ve vydání věci fyzické nebo soukromé právnické osobě, které byla daná věc odňata (původnímu vlastníkovi). Zákon č. 403/1990 Sb. také stanovil kategorie "dalších oprávněných osob" pro případy, kdy původní vlastník zemřel nebo byl prohlášen za mrtvého, či byla-li "odňatá věc" ve spoluvlastnictví více osob. Pro úplnost nutno dodat, že předpis umožňoval namísto vydání věci poskytnout peněžní náhradu nebo vydat kupní cenu (plus případně doplatit rozdíl mezi peněžní náhradou a kupní cenou). Povinnost vydat věc se realizovala tak, že oprávněná osoba učinila písemnou výzvu

vůči povinné osobě¹³⁴, která držela danou věc k 1. listopadu 1990. Pokud se strany nedohodly a povinnost tedy nebyla splněna, mohla oprávněná osoba uplatnit své nároky soudní cestou.

Poněkud obecnější formulace se dočkal chronologicky následující zákon č. 87/1991 Sb.¹³⁵, o mimosoudních rehabilitacích ze dne 21. února 1991. I ten vycházel z koncepce "zmírnění některých majetkových (a jiných) křivd", a to takových, ke kterým došlo v následku občanskoprávních a správních úkonů v rozhodném období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990. To období bylo totiž charakteristické rozparem se zásadami demokratické společnosti a porušováním základních lidských a občanských práv, jež byly vyjádřeny v mezinárodních dokumentech Organizace spojených národů. Povinné osoby podle zákona č. 87/1991 Sb. měly nejprve povinnost vydat věc původnímu vlastníkovvi či oprávněným osobám a až v případě nebylo-li možné danou povinnost splnit, vzniklo těmto osobám právo žádat o poskytnutí finanční náhrady. Zákon tedy určil okruh případů, kdy měla být věc vydána a současně okruh oprávněných osob. Dále se také opět vztahoval jen na některé případy znárodnění po Únorovém převratu z roku 1948. Naopak tento právní předpis vyloučil, aby se ho použilo v případech: a) zmírnění křivd, které vznikly převzetím zemědělské půdy, využívané k zemědělské výrobě, a to včetně souvisejících obytných a hospodářských budov, lesní půdy a vodních ploch, b) zmírnění křivd, jež jsou předmětem úpravy zvláštního zákona¹³⁶, c) kdy byl majetek získán v době nesvobody "osobami státně nespolehlivými" či v důsledku rasové perzekuce. Významné pak bylo ustanovení, jenž vytyčilo zásadu, že v případě, že došlo k odnětí vlastnictví podle předpisů o znárodnění z let 1945 až 1948, v rozhodném období, a nebyla současně poskytnuta náhrada, vznikl osobám nárok, který šlo uplatnit podle zvláštního zákona. Tímto zákonem se stal zákon "o velké privatizaci" (viz níže).

Legislativní reflexi vůči revizi první pozemkové reformy a následné nové pozemkové reformě, která proběhla po únoru 1948, upravoval zvláštní restituční zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku ze dne 21. května 1991, jenž měl zmírnit "následky některých majetkových

¹³⁴ V původním znění se používal pojem "organizace", nicméně po novelizaci byl nahrazen pojmem širším, a to "povinnou osobou". "Povinnými osobami" nově byly též fyzické osoby, jež nabyly věc od státu ve specifikovaných případech.

¹³⁵ Novelizován zákonem č. 116/1994 Sb.

¹³⁶ Např. zákon č. 298/1990 Sb., o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého a logicky výše uvedený zákon č. 403/1990.

křivd", k nimž došlo vůči vlastníků zemědělského a lesního majetku, a to v období let 1948 až 1989. Obdobně jako zákon č. 87/1991 Sb. i tento předpis obsahoval okruh oprávněných osob, jakož i stejné rozhodné období.

Mezi výčtem případů, pro které mohly být vydány nemovitosti oprávněným osobám na základě tohoto zákona, bylo provedení vyvlastnění bez náhrady¹³⁷. Stejně tak tento výčet zahrnoval znárodnění nebo zestátnění vykonané v rozporu s tehdejšími platnými zákonnými předpisy či bez vyplacení náhrady. Pro problematiku církevních restitucí bylo klíčové ustanovení dnes již zrušeného "blokačního paragrafu" (§ 29), které stanovilo: "*Majetek, jehož původním vlastníkem byly církve, náboženské řády a kongregace, nelze převádět do vlastnictví jiným osobám do přijetí zákonů o tomto majetku.*". K otázce církevních restitucí se ještě vrátím v samostatné podkapitole.

V souvislosti se zákonem č. 229/1991 Sb. je také nutné zmínit zákon č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb. Význam tohoto předpisu v uvedené korelaci spočíval v prolomení již zmíněné "restituční hranice". Tato právní norma totiž za oprávněnou osobu (k navrácení majetku) považovala i osobu takovou, která pozbyla zemědělský majetek na základě prezidentských dekretů č. 12/1945 Sb. a č. 108/1945 Sb., zároveň se neprovinila proti československému státu v letech 1938-1945 a současně nabyla zpět československé státní občanství, a to nejpozději do roku 1953. Pozornost veřejnosti mohly pak přilákat restituční kauzy šlechtických rodů, které umožnil právě tento zákon ve znění příslušných novel (např. rodiny Des Fours Walderode, Colloredo-Mannsfeld, Kinských, Thun-Hohenstein nebo Salm-Reifferschiedt). Soudy se v těchto případech zabývaly otázkou státního občanství, dále pak i "národní a státní spolehlivosti" ve specifikovaném období.

Vedle již zmíněné "malé privatizace" byla následně přijata i zákonná úprava tzv. velké privatizace a to zákonem č. 92/1991 Sb., o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby ze dne 26. února 1991. Podstatou tohoto předpisu bylo upravit podmínky převodu majetku státu do vlastnictví právnických a fyzických osob, a to jak československých (později českých), tak i zahraničních. V porovnání s "malou privatizací" šlo zejména o odlišný (větší) rozsah privatizovaného majetku: jednalo se hlavně o střední a velké průmyslové státní podniky. Odlišné byly i metody převodu

¹³⁷ Podle zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, respektive podle zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě.

majetku do soukromého vlastnictví. Dominantní roli sehrála při "velké privatizaci" metoda "kupónové privatizace"¹³⁸, dalšími způsoby uskutečňování privatizace byly pak přímý prodej domácím a zahraničním investorům, veřejné aukce, tendry či prodej podniků jejich manažerů nebo zaměstnancům.

Zákon "o velké privatizaci" nabyt účinnosti k 1. dubnu 1991. Vlády jednotlivých republik poté vypracovaly svými usneseními zásady, na jejichž základě se připravily návrhy seznamů podniků a majetkových účastí státu na podnikání jiných právnických osob pro účel privatizace. Předpis obsahoval i úpravu Fondu národního majetku, na který bylo převáděno státní vlastnictví v případě podniků, které měly být následně privatizovány. Zákon č. 92/1991 Sb. vymezil předmět velké privatizace nejen pozitivně, ale i negativně. Z působnosti předpisu byl výslovně vyloučen tento majetek:

- majetek, který podle ústavních nebo zvláštních předpisů mohl být jen ve vlastnictví státu,
- majetek, který byl vrácen právnickým osobám zvláštními předpisy¹³⁹,
- majetek, který na stát přešel po 25. únoru 1948 z vlastnictví církví, řádů a kongregací a náboženských společností,
- majetek na jehož vydání může vzniknout nárok fyzické osobě podle zvláštních předpisů¹⁴⁰.

Z velké privatizace byl dále vyloučen majetek, jenž byl navržen nebo zařazen k převodu vlastnictví na jiné právnické nebo fyzické osoby podle zvláštních předpisů¹⁴¹.

Dosud popisovaný předpis obsahoval také úpravu tzv. privatizačních projektů, které obecně vymezil jako souhrn ekonomických, technických, majetkových, časových a dalších údajů. Privatizační projekt měl dvě funkce, za prvé poskytnout informace budoucím zájemcům, za druhé závazně stanovit rozsah a způsob samotné privatizace.¹⁴² Návrh privatizačního projektu vypracovával zpravidla podnik, kterého se privatizace týkala. Nutno dodat, že v rámci privatizačních projektů byly

¹³⁸ Základní informace o této metodě viz URBAN, Jan. *Privatizace a institucionální reformy v České republice: studie z institucionální ekonomie*. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2005. České právo a Evropská unie. Učební texty, s. 39 a násl. Dále o ní píše např. sám její tvůrce ekonom Tomáš Ježek viz JEŽEK, Tomáš. *Zrození ze zkumavky: svědectví o české privatizaci 1990-1997*. Praha: Prostor, 2007, s. 130 a násl.

¹³⁹ Např. zákon č. 403/1990 Sb.

¹⁴⁰ Např. zákon č. 403/1990 Sb. a 229/1991 Sb.

¹⁴¹ Např. zákon č. 427/1990 Sb. (o malé privatizaci)

¹⁴² PLÍVA, Stanislav. *Privatizace majetku státu*. Praha: Prospektrum, 1991, s. 123.

původně určeny relevantní restituční nároky oprávněných osob, dále pak zahrnovaly návrh na způsob jejich vypořádání¹⁴³.

Na závěr bych rád ještě zmínil zákon č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem, ze dne 23. června 2000. Tento zvláštní předpis zohledňoval specifika židovského majetku, respektive jeho osudu během období druhé světové války, tedy od 29. září 1938 do 8. května 1945.

5.2 Judikatura Ústavního soudu ČR s akcentem na restituční zákonodárství

Výše uvedené zákonodárství přijaté zkraje devadesátých let mělo nelehký úkol, a to reglementovat velmi ožehavou problematiku, a proto se neobešlo bez četných novelizací. Aplikace zmíněných zákonů v praxi byla opakovaně předmětem sporů, a tak důležitou úlohu sehrála i judikatura. Zásadní význam zde pak měly nálezy a další formy rozhodnutí Ústavního soudu ČR¹⁴⁴. Vzhledem k vysokému počtu rozhodnutí (především ve vztahu k zákonům 229/1991 Sb. a 87/1991 Sb.) se pokusím čtenáři poskytnout, alespoň základní přehled.

Nejprve bych rád zmínil stanovisko pléna sp. zn. Pl. ÚS–st. 21/05, v němž Ústavní soud mimo jiné znovu poukázal na to, že účelem restitučních předpisů je sice zmírnění některých majetkových křivd způsobených komunistickým režimem, ale zároveň je třeba zohlednit právní jistotu osob¹⁴⁵. Dále konstatoval, že bylo svobodnou vůlí státu, zda umožní bývalým vlastníkům dotčeného majetku usilovat o jeho navrácení. Zakotvení restitučních nároků tedy bylo beneficiem státu, které bylo přesně vymezeno, a to z hlediska časového¹⁴⁶ i věcného.

Pro samotné téma znárodnění byl zásadní mediálně sledovaný spor o privatizaci Rakony¹⁴⁷, který se následně dostal až před Evropský soud pro lidská práva. Tento nálezy považuji za klíčový pro námět práce, proto mu věnuji více

¹⁴³ Příslušný byl v tomto případě zásadně Fond národního majetku.

¹⁴⁴ K tomu, ale nutno dodat, že Ústavní soud došel k závěru, že postrádá oprávnění k zásahům do jurisdikční činnosti obecných soudů, a proto v zásadě nemůže na sebe atrahovat právo přezkumného dohledu nad jejich činností (viz nálezy Ústavního soudu z 01.02.1994 sp. zn. III. ÚS 23/93).

¹⁴⁵ K tomu Ústavní soud uvedl, citují: „Jejich dobrá víra, že právo nabyli od státu v souladu se zákonem, musí být chráněna a nelze v zájmu právní jistoty připustit výklad absolutní neplatnosti právních úkonů, které napříč desetiletími vrací právní vztahy do dávné minulosti.“ Viz Sdělení Ústavního soudu o přijetí stanoviska pléna Ústavního soudu ze dne 1. listopadu 2005 sp. zn. Pl. ÚS - st. 21/05.

¹⁴⁶ Viz již zmíněná restituční hranice.

¹⁴⁷ K tomu například článek MF Dnes ze dne 3. března 2000 viz *Stát musí žalobce v případě Rakona odškodnit* [online]. 2000 [cit. 2017-11-30]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/stat-musi-zalobce-v-pripadu-rakona-odškodnit-f39-zahranicni.aspx?c=A000303080110zahranicni_itu

prostoru. Nález sp. zn. II ÚS 275/95 se zabýval „dobou přechodu znárodněvaného majetku na stát“, konkrétně otázkou, zda ke znárodnění továrny na mýdlo a jedlé tuky došlo v období před 25. únorem 1948 či až po něm. Podle stěžovatelů nemohlo dojít ke znárodnění majetku firmy¹⁴⁸ podle dekretu č. 101/1945 Sb., neboť v daném případě nebyla splněna podmínka obsažená v tomto dekretu., tedy že dnem vyhlášení dekretu se znárodnují podniky na výrobu umělých jedlých tuků s více než 150 zaměstnanci podle průměru stavů ke dnům 1. ledna let 1938-1940. Naopak podle jejich názoru mohlo dojít ke znárodnění se všemi jeho důsledky (včetně přechodu vlastnictví na stát a ke vzniku křivdy) až přijetím zákona, a to článku 4 zákona č. 115/1948 Sb. k 28. dubnu 1948, tj. v rozhodném období zákona č. 87/1991 Sb., který jednak změnil obsah vyhlášky č. 26/1946 Ú.I. a zpětně legalizoval její obsah (toto označili jako „nové znárodnění“).

Stěžovatelé se rovněž domáhali určení existence nároku ve smyslu § 2 odst. 3 zák. č. 87/1991 Sb. a § 47 odst. 1 zákona č. 92/1991 Sb. proti Ministerstvu pro správu národního majetku a jeho privatizaci ČR, o určení neplatnosti smlouvy o koupi akcií Rakony a.s. mezi tímto ministerstvem a společností Procter and Gamble. Tato smlouva byla považována za významný úspěch privatizačního procesu, a proto byla kauza bedlivě sledována i širší veřejností.

Zajímavostí tohoto případu také bylo, že si Ústavní soud vyžádal zaslání archivních materiálů, z nichž pak zjišťoval předmět výroby a počet zaměstnanců.

Ústavní stížnost byla zamítnuta. Ústavní soud ČR připomněl, že již opakovaně konstatoval, že ke znárodnění majetku docházelo ex lege použitím příslušného dekretu prezidenta republiky, předpokladem však bylo splnění podmínek stanovených dekretem, konkrétně že podniky na výrobu umělých jedlých tuků měly více než 150 zaměstnanců, podle průměru k 1. lednu 1938-1940. Splnění této podmínky se v tomto případě povedlo prokázat právě díky archivním materiálům.

Co se týče „nového znárodnění“, Ústavní soud formuloval názor, že znárodnění je originárním způsobem nabytí vlastnictví. Pokud se stát stal vlastníkem znárodněného majetku již ze zákona dekretem č. 101/1945 Sb., nemůže ho již nabýt znova na základě zákona č. 115/1948 Sb. Znárodnění firmy proto nespadlo do rozhodného období zákona č.87/1991 Sb.¹⁴⁹

¹⁴⁸ V dobovém významu.

¹⁴⁹ K posouzení doby přechodu znárodněného majetku na stát dále viz nález sp. zn. II ÚS 336/01.

Otázkou stanovení rozhodného období se zabýval Ústavní soud v nálezu sp. zn. IV. ÚS 136/97. V této věci mimo jiné shledal znárodňovací zákon č. 114/1948 Sb. ze dne 28. dubna 1948 (vydaný tedy již za totalitního režimu) především s ohledem na jeho účel a stanovení retroaktivity ve vztahu k výkonu vlastnického práva za právní akt, který je v rozporu se základními principy právního státu. Obecně tedy došlo ze strany Ústavního k odmítnutí retroaktivních účinků¹⁵⁰ znárodňovacích zákonů z dubna 1948.

Ve vztahu k otázce náhrady byl zajímavý nález sp. zn. I ÚS 176/97, ve kterém Ústavní soud rozhodoval, zda byla vyplacena náhrada za nemovitost, a to formou uhrazení pohledávky (která vážla na znárodňovaném majetku) znárodněné Spořitelny. Došel k závěru, že náhrada vyplacena nebyla.

V souvislosti s náhradami je také pozoruhodný nález sp. zn. I ÚS 318/06, který se zabýval otázkou povinnosti ministerstva financí rozhodnout o náhradě za znárodněný majetek podle dekretu prezidenta republiky č. 100/1945 Sb. Stěžovatelé se domáhali, aby ministerstvo financí rozhodlo podle tehdy platného správního řádu o žádosti o poskytnutí náhrady za majetek znárodněný podle dekretu prezidenta republiky o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků č. 100/1945 Sb. Tvrdili, že dekret č. 100/1945 Sb. je stále platným a účinným předpisem se silou zákona. Ústavní soud stěžovatelům právo na to, aby o jejich žádosti bylo rozhodnuto přiznal, ale současně konstatoval, že „toto procesní řešení však nic nevyovídá o konečném řešení hmotněprávním“.

Nejen Ústavní soud, ale i soudy obecné zastávaly opakovaně názor, že není možné se domáhat vydání věci podle zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, v případech, kdy k znárodnění došlo mimo rozhodné období¹⁵¹. Stejně tak Ústavní soud (i Nejvyšší soud) v minulosti zdůraznil, že obecné soudy nemohou v řízení podle zákona č. 87/1991 Sb. provádět revizi znárodňovacího procesu¹⁵².

Zajímavý byl také nález sp. zn. I ÚS 59/93, který se zabýval případem, kdy byl majetek stěžovatelky nejprve konfiskován na základě dekretu č. 108/1945 Sb. a následně znárodněn vyhláškou ministryně výživy podle zákona č. 115/1948 Sb.

¹⁵⁰ K odmítnutí retroaktivních účinků znárodňovacích zákonů také viz nález sp. zn. I ÚS 76/95.

¹⁵¹ Například usnesení Ústavního soudu sp. zn. I ÚS 203/10.

¹⁵² Srovnej nález sp. zn. II. ÚS 375/98.

Ústavní soud v této věci shledal, že jestliže československý stát majetek nejprve zkonfiskoval, nemohl stejnou věc později platně znárodnit, pokud ovšem v mezidobí vlastnictví k ní nepozbyl. Ústavní soud výslovně uvedl, že znárodnění je originární způsob nabytí vlastnictví a stejný subjekt přirozeně nemá právní možnost stát se vlastníkem věci, která již z jiného (staršího) právního titulu jeho vlastnictvím je. Proto bylo třeba na výše uvedenou vyhlášku ministryně výživy pohlížet jako na právní předpis neúčinný. Co se týče konfiskace Ústavní soud znovu vyjádřil názor, že se lze domáhat vrácení konfiskovaného majetku podle zákona č. 87/1991 Sb., avšak jen tehdy, jestliže příslušný správní orgán rozhodoval o splnění podmínek dekretu č. 108/1945 Sb. (za nichž došlo ze zákona ke konfiskaci) až po 25. únoru 1948, tedy v rozhodném období.¹⁵³

Z hlediska vad, ke kterým docházelo při rozhodování o znárodnění, a které by mohly být považovány za odporující tehdy platným předpisům ve smyslu zákona č. 87/1991 Sb., je významný nález sp. zn. III ÚS 114/93. Ústavní soud v této věci poukázal na to, že rozhodovací pravomoc ve věcech znárodnění v oboru potravinářského průmyslu, ať již šlo o znárodnění samotné, či jeho rozsah nebo o náhradové otázky se znárodněním spojené, byla svěřena dekretem č. 101/1945 Sb. výlučně do rukou ministra anebo v některých otázkách vládě. V tomto případě šlo o to, že ministryně výživy nepodepsala výměr osobně, ale zřejmě byl zmocněn někdo jiný. Nerespektování výše uvedeného zakládá podle Ústavního soudu zřetelný rozpor se zákonem č. 115/1948 Sb.¹⁵⁴

Poslední oblast, kterou bych zároveň tento přehled uzavřel, je problematika „obcházení restitučních zákonů“¹⁵⁵. V této souvislosti se vrátím, k již uvedenému stanovisku pléna Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS–st. 21/05.

Nejen k uvedené problematice, ale i ve vztahu k námětu celé práce je důležitá tato část stanoviska: „Žalobou o určení vlastnického práva nelze obcházet smysl a účel restitučního zákonodárství. Nelze se účinně domáhat podle obecných předpisů ani ochrany vlastnického práva, k jehož zániku došlo před 25. 2. 1948 a zvláštní restituční předpis nestanovil způsob zmírnění nebo nápravy této majetkové újmy.“

¹⁵³ Ve vztahu ke konfiskacím srovnej nález sp. zn. III ÚS 150/99.

¹⁵⁴ Srovnej nález sp. zn. II ÚS 305/99. Dále se zabýval Ústavní soud i případem, kdy nebyl výměr o znárodnění doručen viz nález sp. zn. III ÚS 329/97.

¹⁵⁵ K této problematice např. nález sp. zn. II ÚS 346/03.

Významný je i argument, který použil Ústavní soud v odůvodnění, cituji: „Restituční zákony v podstatě legalizovaly vlastnictví státu k majetku, který stát získal konfiskacemi, znárodněním a dalšími majetkovými opatřeními, bez ohledu na to, že by bez jejich existence jinak bývalo možné, v některých případech, uplatnit na takový majetek vlastnické právo podle obecných předpisů. Tím současně vyloučil možnost uplatnit tato práva jinak, tedy podle obecných předpisů, neboť tato úprava je speciální úpravou k předpisům obecným.“

5.3 Církevní restituce

Komunistický režim zestátnil v letech 1945-1950 prakticky všechn majetek církví a náboženských společností¹⁵⁶ s výjimkou kostelů, far a některého drobného majetku.¹⁵⁷ Jak jsem již naznačil výše, otázka majetkového vyrovnání s církvemi byla odkládána a církve tak musely čekat až do roku 2012, kdy byl vydán zlomový zákon č. 428/2012 Sb.¹⁵⁸, o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů ze dne 8. listopadu 2012. Předpis nabyl účinnosti k 1. lednu 2013.

Jedním z důvodů, proč se s promítnutím do legislativy otálelo, byla snaha vyřešit v jednom zákoně více problémů najednou. Kromě samotného navrácení odňatého majetku měl nový předpis vyřešit i financování a hmotné zabezpečení církví (respektive náboženských společností). Zákon č. 428/2012 si proto vytyčil dva cíle. Na jedné straně cíl restituční, který spočíval ve zmírnění majetkových křivd, na straně druhé cíl odlukový, jenž měl zajistit podmínky pro hospodářské oddělení církví od státu.¹⁵⁹ K dosažení uvedených cílů, upravoval zákon č. 428/2012 tři postupy, a to vydání majetku oprávněným osobám (naturální restituce), poskytnutí paušální finanční náhrady v souhrnné výši 59 miliard korun¹⁶⁰ a příspěvek na podporu činnosti dotčených církví a náboženských společností, který se vyplácí po dobu 17 let ode dne nabytí účinnosti zákona (příspěvek se každoročně snižuje). Pro námět práce je důležitá především otázka naturální restituce. Nicméně rád bych dodal, že zmíněné

¹⁵⁶ K pozemkovým reformám ve vztahu k zákonu č. 248/2012 Sb. viz ELIÁŠ, Karel. Dvě pozemkové reformy a státní nabytí vlastnického práva k nemovitostem. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 30. 11. 2017].

¹⁵⁷ KRÍŽ, Jakub. Naturální restituce církevního majetku: aktuální stav a výhled do budoucnosti. *Právní prostor* [online]. 2015 [cit. 2017-11-30]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/naturalni-restituce-cirkevniho-majetku-aktualni-stav-a-vyhled-do-budoucnosti-I>

¹⁵⁸ Návrhem na zrušení tohoto zákona se zabýval Ústavní soud viz nálezn sp. zn. Pl. ÚS 10/13 ze dne 29. května 2013.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Zákon přímo specifikoval, která registrovaná církev či náboženská společnost má dostat tuto finanční náhradu a v jaké výši. Tato náhrada se vyplácí ve třiceti bezprostředně po sobě následujících ročních splátkách.

dva finanční způsoby náhrady měly zejména zohlednit fakt, že církvím či náboženským společnostem jednak nebyl navrácen všechn majetek (majetková křivda bude jen "zmírněna"), jednak to, že nabytím účinnosti popisovaného zákona skončilo jejich financování ze strany státu.

Obdobně jako ostatní restituční zákony i tento vycházel z určitých zásad. Základní zásadou je již zmíněná zásada rozhodného období¹⁶¹, kterou dále blíže specifikoval zákon č. 428/2012 Sb. v § 2, kde vymezoval zákonný pojem "původní majetek církve a náboženské společnosti". Zvláštní zásadou (exkluzivní pro tento předpis) je "vydání pouze majetku státu", což se lze vyčíst z ustanovení § 4, kdy povinnou osobou jsou jen Pozemkový fond České republiky, organizační složky státu, státní podniky a příspěvkové organizace. Další podmínkou pro vydání nemovité či movité věci v rámci restitučního procesu je požadavek, aby tato věc byla v minulosti předmětem "majetkové křivdy" ve smyslu § 5 dosud rozebíraného zákona¹⁶².

Nakonec bych rád připomenul zákonem č. 428/2012 Sb. založenou prekluzivní lhůtu. Ta pro úspěch ve vydání věci požadovala po oprávněné osobě učinit písemnou výzvu vůči osobě povinné, a to do jednoho roku od nabytí účinnosti tohoto zákona. Důvodem pro tento relativně krátký časový úsek k uplatnění výzvy byla ambice zákonodárce proces církevních restitucí co nejdříve ukončit.¹⁶³ Domnívám se však, že uvedená lhůta je přesto nedostatečná. Souhlasím s protiargumentem, který uvádí autor komentáře k zákonu č. 428/2012 Jakub Kříž, který vidí negativní dopad této krátké lhůty, v tom, že restituční výzvy jsou často soustředěny do posledních měsíců před jejím uplynutím. To následně vede k tomu, že Státní pozemkový úřad může jen těžko zvládnout vyřízení jednotlivých výzev v zákonné lhůtě.¹⁶⁴

Tímto problematika církevních restitucí není zdaleka vyčerpána, z důvodu rozsahu práce jsem se však omezil jen na základní informace. Na závěr bych rád

¹⁶¹ Je stejná jako u ostatních restitučních zákonů, bez možnosti odchylky. Jde tedy o období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990.

¹⁶² Nejčastěji se jednalo o případy odnětí věci bez náhrady podle zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, nebo podle zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě. Dále pak ve vztahu k 2. etapě znárodnění i například podle zákona č. 185/1948 Sb., o zestátnění léčebných a ošetrovacích ústavů a o organizaci státní ústavní léčebné péče či zákona č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku.

¹⁶³ KŘÍŽ, Jakub. Naturální restituce církevního majetku: aktuální stav a výhled do budoucnosti. Právní prostor [online]. 2015 [cit. 2017-11-30]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/naturalni-restituce-cirkevniho-majetku-aktualni-stav-a-vyhled-do-budoucnosti-I>

¹⁶⁴ Ibid.

připomenul, že ačkoliv se jednalo o jednorázovou záležitost, dobíhající soudní spory zaměstnají české soudy na další roky.

5.4 Zákon č.185/2016 Sb., kterým se mění zákon č. 503/2012 Sb., o Státním pozemkovém úřadu a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony

Než uzavřu tuto kapitolu, rád bych se ještě stručně zmínil o aktuálním dění. Konkrétně mám na mysli zákon č. 185/2016 Sb. ze dne 24. května 2016. Ve vztahu k této kapitole je relevantní, protože má s účinností k 1. červenci 2018 zavést tzv. restituční tečku. Ta znamená, že restituční nároky uplatněné podle zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (viz výše) mají být ukončeny a současně bude restituentům po 1. červenci 2018 náhrada poskytována výhradně v penězích. Pro ilustraci počet nevyřádaných restituentů či jejich dědiců v tomto případě čítá přibližně 55 000¹⁶⁵. Bude zajímavé sledovat, jak bude na tento zákon pohlížet Ústavní soud ČR.

¹⁶⁵ MEDUNA, Petr. Restituce 1991-2018: opravdu tečka?!. *Právní prostor* [online]. 2017 [cit. 2017-11-30]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/restituce-1991-2018-opravdu-tecka>

Závěr

V závěru práce bych rád navázal na kapitolu bezprostředně předcházející. Nejprve věnuji prostor stručné rekapitulaci celé práce.

Jádro práce tvoří kapitola třetí, jejímž obsahem je jednak tzv. první etapa znárodnění, která probíhala v letech 1945–1948, jednak poválečná konfiskace ze stejného období. Tato část je ústředním námětem celé diplomové práce, což se projevuje nejen jejím rozsahem, ale i tím, že ostatní kapitoly jsou jí obsahově přizpůsobeny. Kapitoly, které jádru práce předcházejí, jsou vedeny snahou nenásilně uvést čtenáře do problematiky. Úkolem kapitol následujících je pak předně demonstrovat vliv první vlny znárodnění (respektive konfiskací) na další vývoj vlastnického práva včetně otázek souvisejících (podrobněji viz níže). Domnívám se, že analýza československého znárodnovacího procesu a souvisejících konfiskací může vést k obecnějším poznatkům, které budou přínosem do budoucna.

V kapitole první jsem se pokusil vymezit jednotlivé relevantní pojmy, který se opakovaně vyskytují v celém díle, tak aby byly terminologicky vyjasněné.

V kapitole druhé jsem se věnoval historickým kořenům pojmu znárodnění. Nešlo mi však o komplexní historický exkurz, ale především o nalezení původu znárodnění, tak abych si vytvořil vhodný teoretický podklad, pro další části práce. O to jsem se pokusil zejména komparací pojetí znárodnění prizmatem dvou dominantních (a současně antagonistických) ideologií, a to liberalismu a socialismu.

Již zmíněná kapitola třetí se zabývá hlavně popisem a analýzou znárodnovacích a konfiskačních dekretů. Současně jsem se snažil zasadit tyto klíčové (pro námět práce) právní předpisy přiměřeně do historického kontextu.

Bezprostředně navazující kapitola čtvrtá velmi stručně mapuje další osud majetku znárodněného v první etapě, jakož i majetku, který dosud znárodněný nebyl. Činí tak, zejména prezentací nejdůležitějších právních předpisů. Účelem kapitoly je totiž primárně snaha o plynulý přechod do kapitoly závěrečné.

Kapitolu pátou a poslední, jenž má i funkci rozšířeného závěru, jsem pojal jako nastínění možného využití poznatků získaných právně-historickou analýzou znárodnění na problematiku mnohem aktuálnější, a to restituční a privatizační zákonodárství. Soubor restitučních zákonů jsem se pokusil dokreslit vybranou judikaturou Ústavního soudu ČR. Zároveň jsem tím chtěl demonstrovat aktuálnost

tématu, neboť se i v současné době stále čeká na dobíhající soudní spory ohledně restitučních nároků.

Určitý prostor v rámci kapitoly páté jsem věnoval i otázce církevních restitucí, která se sice váže z větší části k "revizi první pozemkové reformy" a "druhé pozemkové reformě", nicméně týká se i případů majetku odňatého během znárodnění. Dále zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi přímo navazuje na vlnu restituční legislativy z počátku 90.let. A nakonec osobně považuji toto téma nejen za nejvíce aktuální, ale i čtenářsky velmi poutavé, neboť poté co byl konečně dlouho odkládaný zákon přijat, stále si uzurpuje pozornost široké veřejnosti. Česká společnost je názorově rozdělena, čehož si uvědomují i politici, a tak církevní restituce zůstávají překvapivě stále vděčným předmětem volebních i povolebních diskuzí.

Ačkoliv si Česká republika bude muset na definitivní uzavření restituční otázky ještě počkat, pozitivně vnímám, že se tento finální okamžik, bez ohledu na nastavené tempo, stále více přibližuje.

Poslední řádky bych rád věnoval krátkému zamyšlení nad otázkou, zda je v českém právním řádu stále ještě místo pro institut znárodnění. Komunistický režim zanechal naší společnosti cenný odkaz ve formě až nezvykle podrobné dikce čl. 11 Listiny základních práv a svobod, který přímo reflektuje historické zkušenosti a z nich plynoucí poučení do konkrétních ustanovení¹⁶⁶. Jako prostředek k odnětí vlastnické práva přímo uvádí institut vyvlastnění¹⁶⁷, který se vztahuje na individuální případy. Připomínám, že vyvlastnění je možné jen při splnění tří kategorických podmínek, kterými jsou veřejný zájem, zákonnost a poskytnutí náhrady. Nicméně odstavec druhý č.11 LZPS stanoví: "*Zákon stanoví, který majetek nezbytný k zabezpečování potřeb celé společnosti, rozvoje národního hospodářství a veřejného zájmu smí být jen ve vlastnictví státu, obce nebo určených právnických osob; zákon může také stanovit, že určité věci mohou být pouze ve vlastnictví občanů nebo právnických osob se sídlem v České a Slovenské Federativní Republice.*". Toto ustanovení by čistě hypoteticky mohlo otevřít cestu pro znárodnění, pokud by nastala extrémní situace, jež by to nezbytně vyžadovala a zároveň by institut vyvlastnění nepostačoval. V takovém případě by se mohly zúročit zkušenosti nabyté právě z oblasti, kterou se zabývá tato práce. Nemyslím si však, že je to v současné době reálné, přesto se

¹⁶⁶ Viz jednotlivá ustanovení tohoto článku.

¹⁶⁷ K odlišnostem pojmů znárodnění a vyvlastnění viz kapitola první této práce.

domnívám, že znárodnění své místo mezi možnými řešeními případných krizí má, leč místo omezené.

Seznam použitých zdrojů

Publikované prameny

BERGER, Oldřich Eduard. *Velké dílo: hospodářsko-politický profil československého znárodnění*. I. vydání. Praha: Dělnické nakladatelství, 1946.

GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa*. Praha: Karolinum, 2006.

JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002.

KŘÍŽ, Jakub. *Zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi: komentář*. V Praze: C.H. Beck, 2013. Beckovy komentáře.

PLÍVA, Stanislav. *Privatizace majetku státu*. Praha: Prospektrum, 1991.

Znárodnění 1945. Praha: Státní ústřední archiv, 1982. Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze.

Použitá literatura

DAVID, Roman. *Politologie: základy společenských věd*. 5., přeprac. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2003.

DUROZOI, Gérard a André ROUSSEL. *Filozofický slovník*. Praha: Ewa, 1994.

ENGELS, Friedrich a Karl MARX. *Manifest Komunistické strany: Dějiny Svazu komunistů*. 7. vyd. Praha: Svoboda, 1973.

GOTTWALD, Klement. *Proti fašismu a válce, za lidovou demokracii a socialistickou revoluci*. Praha: Svoboda, 1986.

HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, 362 s.

HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. 3. vyd.

HORÁK, Ondřej. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním: příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri, 2010, 287 s. Otazníky našich dějin.

JEŽEK, Tomáš. *Zrození ze zkumavky: svědectví o české privatizaci 1990-1997*. Praha: Prostor, 2007.

KALINOVÁ, Lenka. *Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945-1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Česká společnost po roce 1945.

KAPLAN, Karel. *Znárodnění a socialismus*. Praha: Práce, 1968. Knižnice kroniky práce a bojů.

KUKANOVÁ, Katarína. *Znárodnění v Československu a ve Francii v letech 1945-1948*, Diplomová práce PF UK 2010.

KUKLÍK, Jan. *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002.

KUKLÍK, Jan. *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha: Auditorium, 2011.

KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, 444 s. 20. století.

KUKLÍK, Jan, Karolina ADAMOVÁ, Petr BĚLOVSKÝ, et al. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011.

LHOTA, Václav. *Znárodnění v Československu 1945-1948*. Praha: Svoboda, 1987.

MADAR, Zdeněk. *Slovník českého práva*. 3. rozš. a podstatně přeprac. vyd. Praha: Linde, 2002.

NEŠPOR, Zdeněk. *Znárodnění dolů a průmyslu*. [1. vyd.]. Praha: Tiskové podniky Ústředního svazu čsl. průmyslu, 1948, 370 s.

PRŮCHA, Václav. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1945-1992: 2. díl*. Brno: Doplněk, 2009.

URBAN, Jan. *Privatizace a institucionální reformy v České republice: studie z institucionální ekonomie*. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2005. České právo a Evropská unie. Učební texty.

Internetové zdroje

Stát musí žalobce v případě Rakona odškodnit [online]. 2000 [cit. 2017-11-30]. Dostupné z: https://zpravy.idnes.cz/stat-musi-zalobce-v-pripadu-rakona-odškodnit-f39-/zahranicni.aspx?c=A000303080110zahranicni_itu

ELIÁŠ, Karel. Dvě pozemkové reformy a státní nabytí vlastnického práva k nemovitostem. In: ASPI [právní informační systém]. Wolters Kluwer ČR [cit. 30. 11. 2017].

KŘÍŽ, Jakub. Naturální restituce církevního majetku: aktuální stav a výhled do budoucnosti. *Právní prostor* [online]. 2015 [cit. 2017-11-30]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/naturalni-restituce-cirkevniho-majetku-aktualni-stav-a-vyhled-do-budoucnosti-l>

MEDUNA, Petr. Restituce 1991-2018: opravdu tečka?!. *Právní prostor* [online]. 2017 [cit. 2017-11-30]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/restituce-1991-2018-opravdu-tecka>

Periodika

KRČMÁŘ, Jan. Poznámky k dekretu presidenta republiky ze dne 19. V. 1945, č. 5/45 a k zákonu ze dne 16. V. 1946, čís. 128/46.. Právník. 1946, roč. 85.

Vybrané právní předpisy

dekret č.5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů

dekret č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa

dekret č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci

dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy

dekret č. 50/1945 Sb., o opatřeních v oblasti filmu

dekret č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků

dekret č. 101/1945 Sb., o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského

dekret č. 102/1945 Sb., o znárodnění akciových bank

dekret č. 103/1945 Sb., o znárodnění soukromých pojišťoven

zákon č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy

zákon č. 44/1948 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon o revizi první pozemkové reformy

zákon č. 47/1948 Sb., o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků

zákon č. 49/1948 Sb., o zemědělské dani

zákon č. 114/1948 Sb., o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků

zákon č. 115/1948 Sb., o znárodnění dalších průmyslových a jiných výrobních podniků a závodů v oboru potravinářském a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků tohoto oboru

zákon č. 118/1948 Sb., o organizaci velkoobchodní činnosti a o znárodnění velkoobchodních podniků

zákon č. 119/1948 Sb., o státní organizaci zahraničního obchodu a mezinárodního zasilatelství

zákon č. 120/1948 Sb., o znárodnění obchodních podniků s 50 nebo více činnými osobami

zákon č. 121/1948 Sb., o znárodnění ve stavebnictví

zákon č. 122/1948 Sb., o organizaci a znárodnění cestovních kancelářů

zákon č. 123/1948 Sb., o znárodnění polygrafických podniků

zákon č. 124/1948 Sb., o znárodnění některých hostinských a výčepnických podniků a ubytovacích zařízení

zákon č. 125/1948 Sb., o znárodnění přírodních léčivých zdrojů a lázní a o začlenění a správě konfiskovaného lázeňského majetku

zákon č. 126/1948 Sb., o znárodnění některých šlechtitelských podniků

zákon č. 137/1948 Sb., o postátnění Československého rozhlasu

zákon č. 311/1948 Sb., o národních dopravních podnicích

zákon č. 427/1990 Sb., o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby

zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd

zákon č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích

zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému

zákon č. 92/1991 Sb., o podmínkách převodu majetku státu na jiné osoby

zákon č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem

zákon č. 428/2012 Sb., o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů

Zákon č.185/2016 Sb., kterým se mění zákon č. 503/2012 Sb., o Státním pozemkovém úřadu a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony

Abstrakt

Diplomová práce se primárně zabývá tzv. první etapou znárodňovacího procesu v Československu, který probíhal v letech 1945–1948 a současně poválečnými konfiskacemi ze stejného období. Cílem práce je nejprve popis a analýza dobových relevantních právních předpisů a jejich přiměřené zasazení do historického kontextu. Tomuto námětu je obsahově přizpůsobeno pět tematických kapitol.

Nejprve se pokouší vymezit základní pojmy, kterými jsou znárodnění, zestátnění, socializace, vyvlastnění a konfiskace. Následně zkoumá základní historické kořeny pojmu znárodnění. Činí tak zejména porovnáním přístupů k vlastnickému právu prizmatem dvou dominantních ideologií, a to liberalismu a socialismu.

Jádro práce pak obsahově tvoří samotné znárodňovací a konfiskační dekrety a otázky související. K této problematice měl úzký vztah i institut národní správy. Z pohledu zákonodárce bylo třeba také odlišit, které majetkové podstaty se stanou předmětem konfiskace a které naopak předmětem znárodnění. Znárodnění podlehl nejprve filmový průmysl, následně doly a velké průmyslové podniky, potravinářský průmysl, bankovníctví a pojišťovny.

Bezprostředně navazující část velmi stručně mapuje další osud majetku znárodněného v první etapě, jakož i majetku, který dosud znárodněný nebyl. Činí tak zejména prezentací souvisejících právních předpisů z období let 1948–1989. Do této kategorie spadají především zákony z období tzv. druhé etapy znárodnění, Ústava 9. května, Ústava z roku 1960 a kodexy upravující oblast občanského práva.

Poslední část se snaží nastínit možné využití poznatků získaných právně-historickou analýzou znárodnění a konfiskace na problematiku aktuálnější, a to restituční a privatizační zákonodárství z počátku 90. let 20. století. Specifika restituční legislativy následně ilustruje vybraná judikatura Ústavního soudu ČR. Na závěr je věnován prostor i otázce církevních restitucí.

Nationalization and confiscation between 1945 and 1948

Abstract

The diploma thesis deals primarily with the so-called first stage of the nationalization process in Czechoslovakia, which took place between 1945 – 1948, and the post-war confiscations of the same period, as well. The objective of the thesis is particularly to describe and analyze the then relevant legal regulations and place them adequately in the historical context. The content of the five thematic chapters is adapted to this topic.

First, it attempts to define the basic concepts of nationalization, appropriation, socialization, expropriation and confiscation. Subsequently, it examines the basic historical roots of the concept of nationalization. It does so especially by comparing the approaches to proprietary rights through the prism of two dominant ideologies, namely liberalism and socialism.

The core of the thesis consists of the nationalization and confiscation decrees themselves and the issues related. The National Institute of Administration was closely associated with this issue, as well. From the legislator's point of view, it was also necessary to distinguish which assets were to be confiscated and which, on the other hand, nationalized. The film industry first, followed by mines and large industrial enterprises, the food industry, banking and insurance companies were subject to nationalization.

The immediately following part very briefly maps the further fate of the property nationalized in the first phase as well as the property that has not been nationalized yet. It does so particularly by presenting the related legal regulations from the period of 1948 – 1989. This category includes especially the laws of the so-called second stage of nationalization, the Constitution of May 9, the Constitution of 1960, and the Codes of Civil Law.

The last part attempts to outline the possible use of knowledge gained from the legal and historical analysis of nationalization and confiscation on more current issues, namely the restitution and privatization of legislation of the early 1990s. The specifics of the restitution legislation are subsequently illustrated by the selected case law of the Constitutional Court of the Czech Republic. In conclusion, the issue of church restitutions is addressed, as well.

Nationalization and confiscation between 1945 and 1948

Key words:

znárodnění – nationalization

konfiskace – confiscation

restituce – restitution

privatizace – privatization